

CAMPINIA

driemaandelijks uitgave van het
Streekarchief Zuid-Oost Brabant

15e jaargang, nr. 58

juli 1985

Redactie : Streekarchief Zuid-Oost Brabant, rayondepot Oirschot
Postbus 144, 5688 ZJ Oirschot
telefoon 04997 - 5245

De prijs van een abonnement bedraagt f 17,— per jaar, bij vooruitbetaling te voldoen op postgirorekening 47.16.46 van het Streekarchief Zuid-Oost Brabant te Eindhoven, onder vermelding van "Campinia".

De prijs van losse nummers bedraagt f 4,25 per stuk. Ook nummers van voorgaande jaargangen zijn nog in beperkte aantallen bij de redactie te bestellen.

Indien opzegging niet schriftelijk is medegedeeld vóór 1 december van het lopende jaar, wordt het abonnement automatisch met een jaar verlengd.

Copyright : Streekarchief Zuid-Oost Brabant.
Lay-out en drukwerk : Maras Drukkerij, Middelbeers.

Overname van artikelen of gedeelten daaruit is meestal toegestaan. U dient dit wel van te voren schriftelijk aan te vragen bij de redactie.

ISSN 0166-6959

Omslag : gedeelte uit de kaart Ducatus Brabantiae
van Jacob van Deventer, uit 1558.

INHOUD

- I. Steenovens op en om de Baest
door H. Vera
- II. De Oirschotse schouten, drossaards
en baljuw
door J. Lijten
- III. Antwerpse poorters
afkomstig uit Zuid-Oost Brabant (slot)
m.m.v. H. Vera
- IV. Oirschotse gedichten
De Vlooiënmarkt
door Toke van de Ven - Lommers
- V. De afscheiding van Best en de
verdeling van gasthuizen en fundaties
door H. Mijland
- VI. Oirschotse zoen-accorden
A. Zoenen wegens doodslag, nrs. 61 - 65
door J. Lijten, m.m.v. L. v.d. Mierden

I. STEENOVENS OP EN OM DE BAEST

door H. Vera

1. DE TOEPASSING VAN BAKSTEEN

Het gebruik van baksteen als bouw materiaal was tweehonderd jaar geleden op de Brabantse zandgronden nog niet algemeen» Weliswaar waren kerken, pastorieën, raadhuisen en scholen van steen en stonden er in de kernen van de grotere plaatsen - gegroepeerd rond kerk, raadhuis en markt - stenen woonhuizen, maar daarbuiten bleef de toepassing van steen beperkt tot een enkele grote hoeve.²⁾

De gewone boerderijen bestonden uit een geraamte van houten balken - de gebinten -, waarop het strooien dak rustte en wanden van gevlochten takken, aangesmeerd met leem; het zogenaamde vitselwerk. Tegen deze constructie was weinig bezwaar. Het zware dak en de zolders rustten op het houten skelet, zodat de wanden weinig te houden hadden. De leem had een hoge isolatiewaarde en wanneer het de gelegenheid kreeg om uit te harden, ging zo'n wand geruime tijd mee.³⁾ Moesten er wanden hersteld of vervangen worden, dan was het materiaal vrijwel kosteloos en in de directe omgeving voorhanden.

Ook in de Beerzen was het aantal stenen gebouwen bijna op de vingers van één hand te tellen. De kerken natuurlijk, de scholen, die tevens de woningen van de schoolmeesters waren, de pastorie van de hervormde predikant, het herenhuis 'de Spijker' op het landgoed de Baest en sinds ca. 1730 de woning van de pastoor van Middelbeers.⁴⁾ Dit laatste huis was ook met pannen bedekt i.p.v. met stro.» Daarnaast waren er wellicht enkele boerderijen, die deels uit steen bestonden, variërende van een enkele gevel tot het gehele woonhuis met de stal.⁶⁾ De aanwijzingen daarvoor zijn gering. We moeten in aanmerking nemen, dat de steen ter plekke of in de directe omgeving gefabriceerd moest worden. Vervoer over land over grote afstanden maakte de steen erg duur, want een kar kon per rit maar een paar honderd stenen laden.⁷⁾

Voor het stoken van steenovens op de gemeijnt was in de 17e en 18e eeuw toestemming nodig van de rentmeester van de domeinen en eventueel van de plaatselijke overheid.⁸⁾ We vinden daar maar weinig blijken van in de archieven. Het stoken van ovens op particuliere erven, zeker het bakken van grote partijen steen, was niet aantrekkelijk. Verwoesting, ontgronding, verstoring van de bodemstructuur waren onaangename bijkomstigheden.

De volgende gevallen van het bakken van stenen zijn bekend.

In 1720 verzocht Peter Jacob Timmermans aan de Oisterwijkse regenten, om een oven van vijf monden⁹⁾ te mogen stellen op de kwestieuse Vrouwerijt.¹⁰⁾

De steen was bestemd om een nieuw huis te metselen. Maar hoewel de oven gestookt werd, is het huis nooit gebouwd. Het overlijden van Peter Timmermans

co
0.0
• JD

Z

co (b
0. E

cc
E
o

Zi

ko
E

was daar debet aan.") Dat wijst erop, dat men zo'n onderneming niet als een sinecure beschouwde. Een deel van de steen werd aan het oude huis vermetsteld. De rest zal wel in de loop der tijd verkocht zijn.

Jan Jacob Timmermans, een broer van Peter, vroeg in 1717 vergunning om een oven van 13 monden te mogen stoken.¹²⁾ Wat hiervan terecht is gekomen, weet ik niet. Hun vader, Jacob Hendrik Michiels alias Timmermans stookte - in weerwil van zijn bijnaam - samen met Lucas Jans (van de Hamsvoort) zonder toestemming van de Oisterwijkse regenten een oven op de kwestieuze Vrouwerijt.¹³⁾

De grond daar (bij de windmolen) was kennelijk zeer geschikt om steen van te maken.¹⁴⁾ Ook van deze partij is onduidelijk in hoeverre ze voor eigen gebruik werd gestookt. Niet ondenkbaar is dat deze stenen werden gebruikt voor het bouwen van een nieuwe pastorie of een nieuwe school.¹⁵⁾

Naast deze toepassing in het groot werd baksteen in ruimere mate toegepast in delen van het huis, waar hij bijzonder geschikt voor was, met name de schouw, de oven en eventueel de kelder.¹⁶⁾ Het brandreglement van 1758 schreef zelfs op bepaalde plaatsen het gebruik van baksteen voor.¹⁷⁾ Het ging dan om partijen van enkele honderden stenen, die zonder veel bezwaren ook over iets langere afstand aangevoerd konden worden.

Dat het bouwen in steen voor het einde van 18e eeuw in de Beerzen nooit een grote vlucht heeft genomen, blijkt m.i. het duidelijkst uit het feit, dat men in het tweede en derde kwart van de 18e eeuw geen metselaars onder de ingezetenen telde.¹⁸⁾ Dit in tegenstelling tot andere ambachtlieden zoals timmerlieden en smeden. Weliswaar leefde er in de 17e eeuw een Willem Daniels, die bijgenaamd was 'de Metser' en die wellicht ook dit vak uitoefende.¹⁹⁾ Maar voor werken aan gemeenteeigendommen, zoals kerktorens, schoolhuizen e.d. werden vanaf ca. 1725 tot 1774 consequent metselaars van buiten de Beerzen aangetrokken.²⁰⁾ Omdat de werken publiek werden aanbesteed, was het natuurlijk altijd mogelijk, dat buitenstaanders aannamen. Maar dit beperkte zich niet tot incidentele gevallen.

Integendeel, we vinden nergens 'eigen' metselaars, ook niet bij werk voor particulieren.²¹⁾ Ook voor de inspectie van de schouwen, ingevolge het brandreglement, werd de hulp van een buitenstaander ingeroepen.²²⁾ Het was zelfs zo, dat Cornelis Bastiaan Goudsmits, die buiten de Beerzen (in Rotterdam?) het metselaarsvak geleerd had, een verklaring van goed gedrag aanvroeg, om elders zijn brood te zoeken.²³⁾ Het is duidelijk dat deze specialisatie in die tijd in de dorpen ontbrak en dat ze ontbrak bij gebrek aan empooli.

In 1774 huwde een Beers meisje met de Vessemse metselaar Jacobus Janssen. In dat zelfde jaar werd het landgoed de Baest verkocht en Johan van Bommel, de nieuwe eigenaar, liet naast de twee bestaande hoeven, twee nieuwe bouwen.²⁴⁾ Vermoedelijk werden deze meteen in baksteen opgetrokken. De huurcontracten wijzen daarop.²⁵⁾ Ook de twee bestaande hoeven zullen, voor zover ze dat niet waren, in die jaren in baksteen herbouwd zijn. Dat wil zeggen: het woonhuis en

de stal. De schuur daarachter bleef van hout.²⁶⁾ Ook hier wijzen de huurcedulles op deze verandering.²⁷⁾ Dit is misschien de reden van de vestiging van Jacobus Janssen in Middelbeers geweest. Toen hij er eenmaal woonde, kreeg hij ook geregeld werk aan de pastorie, de scholen en de stenen brug aan het Neereijnd. De laatste werd in 1768 van hout in steen herbouwd, omdat het onderhoud van de houten brug de dorpen telkens weer voor hoge kosten stelde.²⁸⁾

Vijf jaar na de vestiging van Jacobus Janssen blijkt er al een tweede metselaar te zijn, nl. Peter Janss. van den Eijnde van Oostelbeers.

In de patent-registers (belasting op het uitoefenen van een beroep) van 1807/1809 treffen we hier verschillende metselaars aan. Ieder jaar betaalden twee personen het patent om te mogen metselen. Uit de Franse volkstelling van 1810 blijkt, dat zowel Oost-, West- als Middelbeers ieder een eigen metselaar hadden. Dat betekent niet, dat men voortdurend werk als metselaar had, maar de gelegenheid zal zeker meer dan incidenteel geweest zijn.²⁹⁾

Over steenovens horen we rond 1800 weinig. Eind 1798 vroeg Andreas Heuvelmans, brouwer, herbergier, winkelier, kortom één van de meest aanzienlijke ingezetenen, verlof om tien monden steen te mogen bakken op de heide. Hij kreeg toestemming, maar deze werd binnen twee maanden weer ingetrokken.³⁰⁾ De steen zal toen nog niet klaar geweest zijn. Des te meer aanwijzingen zijn er voor het bouwen met gebinten en vitselwerk. Wanneer we de huurcedulles, gepasseerd voor schepenen en notarissen er op nalezen, vinden we bepalingen als:

'(de hofstede) loffelijk moeten onderhouden in wenden en daken', 'de helft van de wanden en daken onderhouden, waartegen wederom hij sal genieten de helft van het schaarhout', 'volgens gebruik de wanden in vitten en leemen behoorlijk onderhouden', 'den huurder sal den voorseide huijsinge wel en naar behooren moeten bewoonen en onderhouden in weegten, wanden, eus en vogelrossen ten zijnen kosten, dogh het vitsel daar toe nodigh sal den huurder op aanwijsinge van den verhuurder op de voorseide goederen mogen haaien' en 'den verhuurder moet de huijsinge en goederen goed en loffelijk in goede reparatie onderhouden ..... de huurder moet de wanden onderhouden in vitten en lemen'.³¹⁾

Uit dit laatste blijkt ook, dat het repareren van de lemen wanden niet als groot, maar als normaal onderhoud werd gezien, dat ten laste kwam van de huurder.

Ook de binnenwanden waren van leem. In een verklaring over een inbraak lezen we: 'dat in de leeme wand, achteraan de voorstal een gat was gebrooken', verder was: 'in de leeme wand die tusschen de keuken en de voorstal is, naast de deur.... omtrent de sluiting meende een gat was gebroken, door welke men bequamljik een hand konde steken'.³²⁾

In het voorafgaande hebben we gezien dat het gebruik van bakstenen in de Beerzen tot het einde van de achttiende eeuw zeer beperkt bleef. Waarom dan aan het eind van de 18e eeuw en verder in de 19e eeuw de toepassing van baksteen is toe-

genomen, kan niet vanuit één enkele oorzaak verklaard worden.

Het is waarschijnlijk een complex van redenen. Het schaarser worden van hardhout (er werd wel overal bos aangeplant, maar dit was voornamelijk mast) maakte steen wellicht aantrekkelijker als alternatief. Er is het moeilijk meetbare element van de status, het niet voor een ander onder willen doen. Financieel werd het wellicht mogelijk gemaakt door betere prijzen voor landbouwproducten, met name boter.

Tenslotte kunnen locale verordeningen en eisen van brandverzekeringsmaatschappijen ook een rol gespeeld hebben.³³⁾ Een feit is, dat aan het begin van deze eeuw, dit proces in haar laatste fase was. Iedere nieuwe boerderij werd toen in steen gebouwd.³⁴⁾

2. HET STOKEN VAN DE OVENS.

Op het landgoed de Baest onder Oostelbeers werd in de 19e eeuw verschillende malen steen gebakken. Bekend zijn activiteiten in de jaren 1820, 1821, 1822, 1850, 1854 en 1866, terwijl er mogelijk in 1851, 1867, 1868 en 1869 ook ovens gestookt zijn.³⁵⁾ In alle gevallen ging het om zogenaamde veldovens.³⁶⁾ D.w.z. er werd geen fabriek (met schoorsteen en zo) gebouwd om de steen in te bakken, maar de ongebakken steen vormde zelf de oven. Zo'n oven werd opgericht op de meest geschikte plek, daar waar grondstof en eventueel brandstof voor handen was en niet ver van de plaats van bestemming van de steen. Van de ovens van 1850 en 1854 zijn enigszins gedetailleerde rekeningen van de hand van Leopold de la Court, de toenmalige eigenaar van de Baest, bewaard gebleven.³⁷⁾ Aan de hand daarvan kunnen we proberen de gang van zaken te reconstrueren.

De oven van 1850 werd gestookt op de voorpoting³⁸⁾ van de Lammerdries. De plaats bleek bij nader inzien niet ideaal, want de leem ter plekke was niet vet genoeg. Daarom moest men enige karren leem van 'het Klavier' halen en die bijmengen.³⁹⁾ De kosten van het leemschieten bedroegen f 13,50 en die van het halen f 8,20. Voor men met het stenen maken begon, werd eerst een grote open plek gemaakt, het zogenaamde plein. Hier werden de stenen gevormd en konden ze drogen en tenslotte werd hier de oven opgebouwd.

Om het drogen te bevorderen werd op het plein een grote strogedekte hal gezet. De strodekker verdiende erf 3,20 aan. Daarna kwam de vormer. Hij was degene die de steen feitelijk maakte, vormde. Hij werkte 23 dagen aan het vormen van 50.000 stenen en verdiende daarmee per dag f 1,— + f 0,20 voor de kost. De vormer werkte niet alleen, hij had aangevers en afdragers. De vers gevormde stenen werden na verloop van tijd gekeerd en later onder het afdak geplaatst. Voor het mengen van de leem en andere losse arbeid was werkvolk aangenomen, dat in het totaal f 86,11 verdiende.

Francis van Hout. Hij had dit werk aangenomen voor f 15,- per mond en '20 cents kost' per dag. Het vormen van de 87.000 stenen en 3.000 plavuizen, waar deze oven uit zou bestaan, duurde 67 dagen. Dit is ca. 1350 stuks per dag.⁴²⁾ Om dit lage aantal en omdat er geen andere posten voor arbeiders op de rekening staan, moeten we aannemen, dat hij ook het andere werk, zoals het mengen, het aan- en afdragen, e.d. voor zijn rekening genomen heeft. Het bouwen van de oven kostte de la Court f 37,25, inclusief de uitgeschonken jenever.

De oven werd na 95 uur afgestookt op dinsdag 8 augustus om 8 uur.

De stoker kreeg voor zijn inspanning f 10,90 inclusief fooi en kostgeld.

Cis van Hout hielp bij het stoken en beurde daar f 5,30 voor.

Voor allerlei werkzaamheden, maar waarschijnlijk voornamelijk voor het stoken staan nog eens zeven mensen voor totaal f 14,05 op de loonlijst. Ook hier vloeide het bier weer rijklijk.

Aan hout werd het volgende verstookt: '8000 ligte mutsaert, 5200 mastenmutsaert, 1200 weepen, een topmijt en 8 karren beukebomen', opgegeven waarde: f 206,-. Hoewel niet duidelijk vermeld, is hierbij het fatsoen van het hout vermoedelijk inbegrepen.

Wanneer we hiervoor het percentage waarde/waarde van de arbeid uit 1850 nemen, zou de waarde van de arbeid daarin begrepen f 74,85 bedragen. Tenslotte moest er nog tien gulden voor de patent-belasting betaald worden.⁴³⁾

Als we deze bedragen nog eens op een rijtje zetten, zien we het volgende:

Kosten voor het bakken van een steenoven:

	1850		1854			
	gld	%	gld	%	gld	%
Kosten grondstof						
Kosten brandstof			60.50	20.78	131.15	27.05
Kosten personeel						
- leemschieten e.d.	13.50	4.63			25.50	5.25
- plein	5.20	1.78			7.45	1.53
- leembrengen	8.20	2.81			16.00	3.29
- vormen	113.71	39.02			148.40	30.60
- oven bouwen	28.10	9.64			37.25	7.68
- oven stoken	26.90	9.23			34.25	7.06
Tot. pers. a.d. oven	195.61	67.13			268.85	55.45
Fatsoen v.h. hout	35.25 1/2	12.09			74.85	15.43
Totaal personeel			230.86 1/2	79.22	343.70	70.89
Belasting					10.00	2.06
Totaal			291.36 1/2	100.00	484.85	100.00

De kosten per maand bedroegen in 1850 f 58.25 en in 1854 j 53.85. In 1854 werd dus iets goedkoper geproduceerd.

De bovenstaande gegevens kunnen we vergelijken met het verhaal, dat in 1954 in Brabants Heem verschenen is.") De toen 80+ jarige L. van de Ven uit Wintelre vertelt daarin over het steenbakken in zijn jeugd, waar hij zelf nog aan meegeholpen heeft (1883-1896).

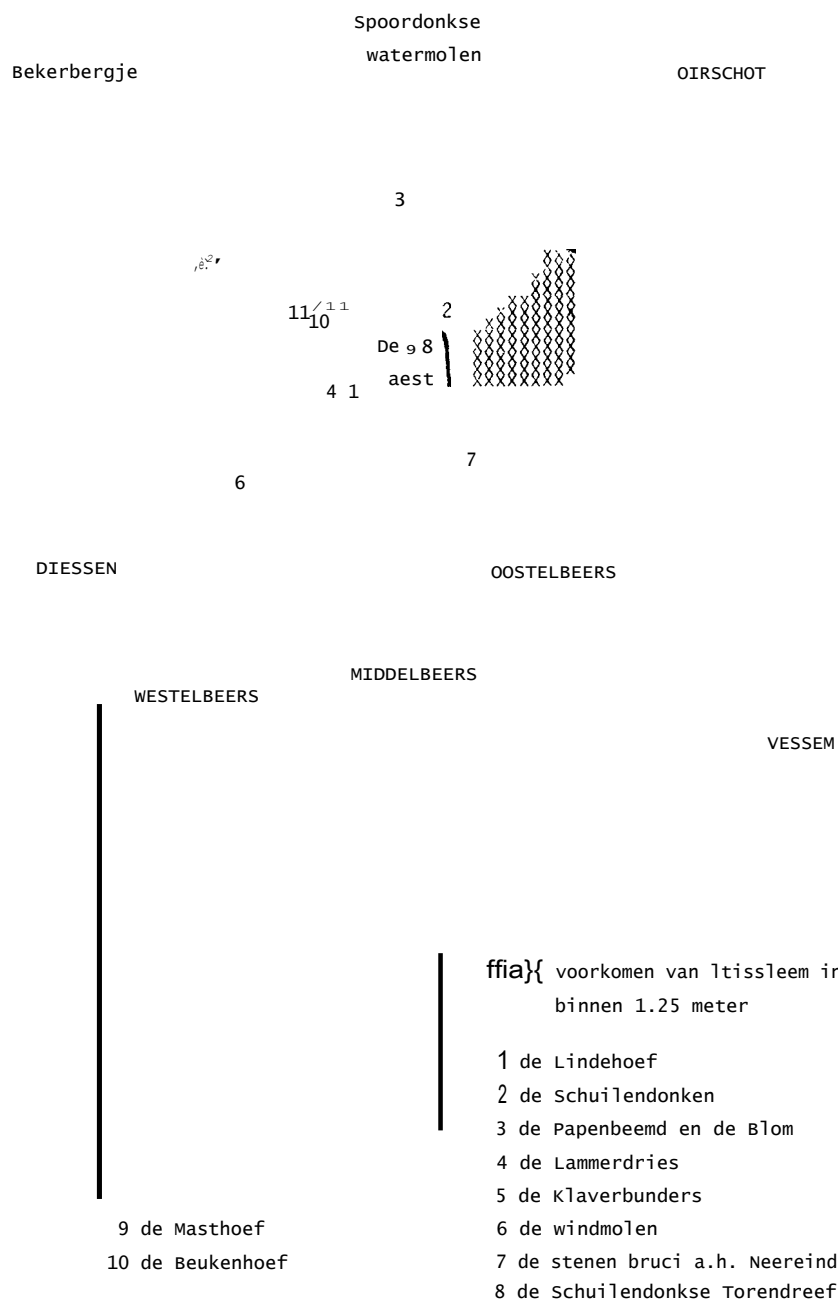
Al bij de eerste regel valt een verschil op. De ovens van van de Ven werden in de 'leegen tyd' (nadat de haver was gezaaid tot aan de oogst) dus ruwweg tussen half april en half juni gestookt.⁴⁵⁾ Terwijl bij de la Court begin augustus en medio september, dus midden in de oogsttijd, steen werd gebakken.

Van de Ven gaat verder met te vertellen, dat het hele dorp erbij betrokken was. Dat zal bij de la Court niet het geval geweest zijn. Tussen hem en de andere dorpeelingen is ongetwijfeld een enorme sociale kloof geweest.⁴⁶⁾ Met het gevolg, dat hij voor diensten die voor anderen onder burenhulp vielen, moest betalen. Alleen de direct van hem afhankelijke hoevenaars kon hij voor een mager loon laten werken en ze daarna belonen met een naar verhouding veel te grote 'fooi'. Ook in Wintelre werden de vormer en de arbeiders betaald, maar in tegenstelling tot op de Baest, werd de oven door de buurt gebouwd.

En dat slechts voor een enkel glas bier en jenever. Bij de la Court bedroegen de loonkosten van het bouwen 6 à 8⁰/₇₀ van de totale kosten en daarboven werd nog eens 1 à 2¹/₄ aan jenever verteerd. Andere werkzaamheden, zoals het rijden van het leem, het hakken van het hout en dergelijke, zullen door de Winterselse boeren, omdat ze door henzelf in de 'leegen tyd' gedaan werden en niet betaald hoefden te worden, in de regel niet meegerekend zijn. De la Court rekende op die wijze ook de inzet van zijn eigen gespan niet mee.

Het meest opvallende verschil tussen het verhaal van van de Ven en de rekeningen van de la Court is dat van de opgegeven stooktijden. Van de Ven spreekt over 8-10 dagen, wat beter in overeenstemming is met andere opgaven,⁴⁷⁾ en de rekeningen van de la Court suggereren 4 dagen. Suggesteren, want de gegevens zijn niet helemaal duidelijk en spreken elkaar tegen. De la Court spreekt over stoken en afstoken, resp. uitstoken. Hij zegt dat de ovens na resp. 98 en 95 uren afgestookt resp. uitgestookt zijn, maar hij betaalt zijn steenbakker/stoker beide malen 7 daglonen en eten voor zeven dagen. Mogelijk moeten we dat af- en uitstoken interpreteren als het moment, waarop de oven afgesloten werd en verder op de resterende brandstof nog enkele dagen voortbrandde. Of dat na vier dagen, gelijk van de Ven vertelt, de tweede fase van het stoken inging, waarin het vuur onderhouden werd met mutserden. In beide gevallen zou men op een normaler aantal stookdagen komen.

De ovens van de la Court hadden in ieder geval twee eigenaardigheden: het seizoen waarin de steen gebakken werd en het verschil in kosten van de arbeid. Dit heeft het gevolg, dat de rekening van de la Court wellicht een betrekkelijk juist beeld geeft van de kosten van een steenoven op het platte land. In het Winterselse geval werd door de persoonlijke inzet van de boer, zijn huisgezin en de buurt, de werkelijkheid nogal vertekend.

De kostprijs van de steen kwam dan vermoedelijk meer overeen, met de prijs van de steen die 1851 voor de kerk van Oostelbeers werd gebakken.

Een vierde verschil dat opvalt in de vergelijking met het verhaal van van de Ven is het doel. De Winterselse boeren bakten duidelijk voor de markt, voor de handel. Zelfs als we er van uit gaan, (100.000 stenen), dat drie boeren samenwerken in een steenoven van tien monden voor het bouwen van drie boerderijen, waarvoor tesa-men zo'n 50.000 à 60.000 stenen nodig zijn, dan blijven er nog 40.000 à 50.000 ste-nen over. Niet allemaal even goed van kwaliteit weliswaar, maar ook slechte steen was handel.

Ook de la Court verkocht weleens een partijtje steen,⁴⁸⁾ maar het grootste deel van zijn baksel is ongetwijfeld besteed aan het verbeteren en verfraaien van zijn eigen bezittingen. Zowel op, als buiten de Baest. Zo werden in 1851 10.000 stenen vermeteld aan de brug in de Schuilendonkse Torendreef. In dat zelfde jaar wer-den ook de schuur en de schaapsstal van de Beukenhoef in steen opgetrokken. In 1866 werd een stenen schoor tussen de Papenbeemd en de Blom gelegd. In 1867 werd aan de schuur van de Beukenhoef een nieuw stuk muur gebouwd. Mei 1868 werd besloten de houten watermolen onder Spoordonk, eigendom van de la Court, af te breken en opnieuw in steen op te trekken. Dit omdat de kosten van het onderhoud van het houten gebouw steeds hoger opliepen. Tenslotte werd in 1869 zowel bij de Masthoef een stenen muur i.p.v. het houten beschot in de stal gelegd, als het pad bij de oprit naar de provinciale weg over 80 meter met klinkers bestraat.⁴⁹⁾

NOTEN

Een aantal lange bronwijzigingen komt geregeld terug. Vanwege de lengte worden ze afge-kort. De betekenis van de afkortingen volgt hieronder:

R.A. H'beek	= Rechterlijk Archief Hilvarenbeek
A.A. O-MB.	Administratief Archief Oost- en Middelbeers
R.A. O-MB.	Rechterlijk Archief Oost- en Middelbeers
A.A. O'wijk	= Administratief Archief Oosterwijk
N.A.	= Notarieel Archief
R.R.G.	Raad en Rentmeester Generaal van de Domeinen
M.C.	= collectie van de Mortel/de la Court
dr.	dorpsrekening
MB.	= Middelbeers
OB.	Oostelbeers
ls.	los stuk
sf.	sine folio
fol.	folio

1. J.J. Voskuil, *Van vlechtwerk tot baksteen* (Arnhem 1979), blz. 44 e.v.
B. van Dam, *Oud Brabants dorpsleven, Kulturhistorische verkenningen in de Kempen*, dl. 4 (Eindhoven, 1972), blz. 11,13.
2. A.C.M. Kappelhof, *De hoeven van het Bossche Geelhuis* (in: Noord-Brabants Historisch Jaarboek, nr. 1 (1984), blz. 95 (betreffende de verstening van de hoeven van het Geefhuis).
A.A.M. Ruhe, *Oude boerderijen in Hilvarenbeek en omgeving* (in: Brabants Heem, nr. 14 (1962), blz. 199 e.v.
De Westelbeerse Rakerhoef, afkomstig uit het bezit van de abdij van Tongerlo, was halverwege de achttiende eeuw nog in vitselwerk uitgevoerd (R.A. H'beek 179, fol. 258V 5-9-1755). Ook de Baesterhoeven waren toen waarschijnlijk nog niet versteend.
3. Van Dam, a.w., blz. 13.
4. Voor de pastorie en de schoolhuizen, zie A.A. 0-MB., nrs. 88-190 en 216-316; dr. OB. en MB. 1703-1810. In het sinds ca. 1725 in gebruik zijnde model van de rekeningen werden in het vijfde kapittel van de uitgaven, de kosten van onderhoud van pastorie, scholen, kerktoren, bruggen e.d. geboekt.
De Spijker, het landhuis op de Baest, sinds de stichting van het bisdom Den Bosch bisschoppelijk buitenhuis, was ongetwijfeld vanaf de herbouw (na de verwoesting door Maarten van Rossum) in steen uitgevoerd.
5. R.A. 0-MB. 41, fol. 145V 2-6-1779.
6. Mogelijk, maar onwaarschijnlijk voor de Baesterhoeven vóór 1774. Een huurcedulle van 1770 spreekt nog van vitten en lijmen (M.C. 1298, Is. 4-7-1770). Mogelijk ook het huis van Hendrik Timmermans aan de Doornboom te Middelbeers. Hendrik verhuurde het grootste deel van zijn huis. Hij bedong in de huurcedulle, dat hij het huis zelf zou onderhouden. Een ongebruikelijk beding, in een twintigtal andere overgeleverde huurcedullen moet de huurder vitten en lijmen. De voorouders van Hendrik waren betrokken bij de steenbakkerij en hijzelf leverde steen voor de brug aan het Neereijnd (zie verder). Dit alles geeft een redelijk vermoeden van een -deels- stenen uitvoering van zijn huis (R.A. 0-MB 41, fol. 4 12-9-1774 en R.A. 0-MB. 46, Is. 10-9-1771).
7. J. Hollestelle, *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560* (diss. Utrecht, 1961), blz. 44-45.
De koopprijs van 12.500 stenen bedroeg ca. f 84,— en daar kwamen jr 38,— (ca. 45^{0/70}) transportkosten vanuit Boxtel bovenop. (A.A. 0-MB. 136, dr. OB. 1771, kap. 5 van de uitgaven). Stenen van dichterbij gehaald waren uiteraard goedkoper. Stenen uit Middelbeers 12^{0/70} aan transportkosten (A.A. 0-MB. 136, dr. OB. 1752 kap. 5 van de uitgaven); uit Vessem 15^{3/4} aan transportkosten (A.A. 0-MB. 125 en 133, dr. OB. 1741 en 1749, kap. 5 van de uitgaven).
De karren konden per rit slechts 300 stenen vervoeren (A.A. O'wijk 143, Is. 1685).
8. H. Vera, *650 jaar Beerse gemeijnt* (in: Campinia 14e jrg. juli 1984, blz. 112 e.v.).
R.R.G. 303, Is. (22-9-1685).
9. Een mond stenen bestond normaliter uit 10.000 stenen. Het ging hier dus vermoedelijk om 50.000 stenen.
10. H. Vera, *650 jaar Beerse gemeijnt* (in: Campinia 15e jrg. januari 1985, blz. 8). A.A. O'wijk 143, Is. 1720.
11. R.A. 0-MB. 39, fol. 147V, 29-11-1758.
12. R.A. 0-MB. 35, sf., 27-1-1717.
13. A.A. O'wijk 143, 1685.

14. De grond ten noorden van de molen bestaat aan de oppervlakte uit leemrijk zand en iets dieper uit leissleem. Zowel ten westen als ten oosten van de Baest komt dit leem bijna aan de oppervlakte. Op het bij dit artikel gevoegde kaartje is ruwweg geprojecteerd waar dit het geval is. In het met xxxx aangegeven gebied komt binnen 1.25 m. Ióssleem voor (*Atlas van Nederland* (Den Haag 1963...) blad IV 8, bodemkaart van Noord-Brabant). Voor de oven die in 1854 gestookt werd (zie verder) werd eerst een put gegraven en daarna leem geschoten. Voor de oven van 1850 haalde men leem van het Klavier. Als hiermee hetzelfde bedoeld is als de huidige Klaverbunderen, dan is dat ter plekke waar de lóssleem dicht aan de oppervlakte komt. Niet alleen de Timmermans stookten hun oven bij de molen, ook Andreas Heuvelmans, die in 1798 (zie verder) van plan was steen te bakken, had daarvoor als locatie aan de molen gedacht.
15. In 1670 stond de school tegen de kerk aldaar (de huidige Oude Toren aan de Hillestraat). Toen reeds lag de kerk ten gevolge van dorpsverplaatsing erg excentrisch t.o.v. verschillende gehuchten waaruit Oostelbeers bestond. De toenmalige schoolmeester van Oostelbeers, Hendrik Aerts Verrijt, vond dat afgelegen wonen maar niets en probeerde het dorpsbestuur te dwingen hem een betere woning te bieden. Het dorp weigerde met het argument, dat er aan de school niet mankeerde en dat ze daar altijd gestaan had. Hoe dit conflict afliep, is niet bekend. Rond 1725 echter stond de school midden in Oostelbeers (een kwartier van de kerk af) A.A. 0-MB. 109 en 116, dr. OB. 1725 en 1732 kap. 5 uitgaven.
16. R.A. 0-MB. 8, Is. 18-8-1728 rekening onmondig kind Jan Wouter Kemmers: 'steen ten dienste van de oven gebruikt' steen ten dienste van het huis'.
R.A. 0-MB. 10, Is. 15-12-1770 rekening kinderen Peter Vromans: '300 geleverde steen voor de kelder aan het huis'.
17. R.A. 0-MB. 6, sf. 16-10-1758
art. 5 'Huijsingen daar geen schoorsteenen zijn zullen de eigenaren gehouden zijn een vuurvuijster te maken van steen, tenminste 3 of 4 voeten boven de grond en tenminste 4 voeten breed en de huijsinge daar schoorsteenen of schouwen zijn, dog niet van steen zullen die met leem click moeten gesmeert worden insgelijks voorsien van een steene vuurvuijster'.
art. 7 (m.b.t. de bakoven) 'soo sal die schouw en schoorsteen van die oven gemetselt moeten worden twee voeten boven de schoorsteen uijtsteken.'
18. Dit is, bij gebrek aan een bevolkingsboekhouding zoals we die sinds de vorige eeuw kennen, niet direct te bewijzen, maar valt af te leiden uit het feit, dat in deze periode nergens in het rechterlijk of administratief archief metselaars van Beerse origine en inwoning voorkomen.
19. R.A. 0-MB. 19, fol. 87V 22-1-1675. Zijn kinderen waren Daniel Willem Metsers en Wilbort Willem Metsers. Het geslacht is in de eerste helft van de 18e eeuw in de Beerzen uitgestorven. Overigens zegt zo'n beroepsnaam niet alles.
Aan het einde van de 16e begin van de 17e eeuw, leefden er in Oirschot twee notarissen met de namen Willem de Metser en Jan Willems de Metser.
20. A.A. 0-MB. 107 t/m 157 en 236 t/m 283, dr. OB. en MB. 1723 - 1774, kap. 5 uitgaven. Bijna ieder jaar wordt wel een metselaar vermeld, het zou te ver gaan alle plaatsen hier op te noemen. Het betrof de volgende personen: Evert Verhoeven (Oirschot), Paulus Bouwens (Oirschot), Jan Essens, Martinus van de Cruijsdijck, Huijbert van Es, Nicolaas van Loon, Peter Bouwens (Oirschot).
Voor zover mij bekend, allen buiten OMB woonachtig.

21. Wouter van Baldhoven, mr. metselaar (R.A. 0-MB. 8, Is. 24-8-1731 rekening van de kinderen Peter Timmermans).
Wouter van de Nieuwenhuijsen, mr. metselaar (R.A. 0-MB. 8, Is. 4-4-1736 rekening van de kinderen Louis Hakken).
22. A.A. 0-MB. 279, dr. MB. 1769 kap. 9 van de uitgaven.
23. R.A. 0-MB. 38, fol. 191V 28-9-1747 'elders daermeede zijn broot zoekt te winnen'.
24. In de koopcedulle en de transportakte van de Baest wordt nog van twee hoeven gesproken. Bij de huurcontracten sinds 1778 gaat het om vier hoeven. Ook uit de huurcontracten blijkt dat er twee nieuwe hoeven zijn, er is nl. geen hof bij en de eigenaar bedingt er ontginningen door de pachters in.
De hoeven kregen toen ook namen: de Beuken- en de Eikenhoef waren de oude hoeven, de Linde- en de Masthoef de nieuwe.
25. In deze huurcedulles is expliciet sprake van de metselaar, die voor de hoevenaar als uperman gediend moet worden.
26. Aan het eind van dit artikel wordt een kleine opsomming van werkzaamheden in de 19e eeuw gegeven. Daaruit blijkt, dat het verstenen van de schuur en andere bedrijfsgebouwen van later datum is. Vergelijk ook de foto in Brabants Heem 14(1962) blz. 119. Deze toont de achterzijde, schuurgedeelte, van een van de Baesterhoeven. De gebinten zijn daar duidelijk in het metselwerk zichtbaar. Dit duidt er op, dat dit deel eerst in gebinten en vitselwerk of planken opgetrokken is en pas later gemetseld.
27. In het huurcontract van de Beukenhoef van 1770 is sprake van het moeten upperen voor *arbeiders* door de hoevenaar. In 1775 wordt ook hier de metselaar nadrukkelijk genoemd. In het huurcontract van de Eikenhoef van 1782 worden alleen arbeiders genoemd en daarna vanaf 1790 ook de metselaar.
28. A.A. 0-MB. 16, sf. 24-6-1768 resolutie, A.A. 0-MB. 159 t/m 190 en 284 t/m 316, dr. OB. en MB. kap. 5 uitgaven.
29. A.A. 0-MB. 435, register der patenten 1807/1809.
Patent om te metselen hadden: Peter Janssen 1807/1808
F. van Emmerik 1809
Joseph Hollebackers 1807
Peter van den Eijnde 1807/1809
Etat de la population, opgemaakt november 1810 en aanwezig op het gemeentehuis te Middelbeers. Hierin worden genoemd: Joseph Hollebackers te Middelbeers (nr. 20), Peter Verbaant te Westelbeers (nr. 473) en Peter Janssen te Oostelbeers (nr. 650).
30. A.A. 0-MB. 17, sf. 24-12-1798, (nr. 52-1-1799).
31. Dit is een greep. a) N.A. 2951, fol. 173 18-8-1712 (betreft Rakerhoef), b) R.A. 0-MB. 37, fol. 53V 14-2-1729, c) R.A. 0-MB. 41, fol. 191V 18-12-1780, d) Voorbeeld uit het protocol van de Hilvarenbeekse notaris Cornelis van Heusden. Hierin staan tientallen akten, waarin sprake is van weegten, wanden, eus en vogelrossen.
N.A. 4311-4313. e) De laatste zinsnede komt uit R.A. 0-MB. 42, fol. 150 6-2-1798.
32. R.A. OMB. 40, fol. 139 29-4-1771.
33. Voskuil geeft als reden het gebrek aan hardhout en het volgen van een leidinggevende sociale groep (Voskuil a.w. blz. 46 e.v.). Een Beers, ook anderszins gevoelig, voorbeeld van status is het volgende. De predikant ergerde zich aan het feit, dat de plavuizen in zijn keuken slechter waren, dan die in de keukens van de roomse pastoors en de schoolmeesters. Hoewel ze feitelijk niet kapot waren, moesten ze vervangen worden (R.A. 0-MB. 16, sf. 27-7-1784).
Voorbeelden van lokale verordeningen zijn het al geciteerde brandreglement en b.v. de

- plaatselijke verordeningen van Oirschot 1821. In de laatste wordt een pannendak nadrukkelijk voorgeschreven voor smederijen, brouwerijen en bakkerijen.
Brandverzekering is aan het begin van de 19e een opkomend verschijnsel.
34. Aldus L. Deckers in *'De landbouwers van de Noordbrabantse zandgrond'* (Eindhoven 1912) blz. 183. E. Vliebergh stelt in *'De landelijke bevolking der Kempen'* (Brussel 1906) voor de Belgische Kempen (die echter niet wezenlijk van de Noord-Brabantse verschillen): 'De hoevegebouwen van enige aangelegenheid worden in steen gemetst, het dak half pannen, half stroo'. Ook uit de prentbriefkaarten die sinds ca. 1900 in zo grote getale verschenen en die veelal recentelijk in boekjes heruitgegeven zijn, blijkt de sterke mate van verstening van het Brabantse platteland omstreeks 1900.
35. M.C. 1272, 1275, 1276, 1289 sf.
36. Ter precisering: Loegenoven in de terminologie van Hollestelle, Hollestelle a.w. blz. 29.
37. M.C. 1272, 1275 en 1276. Drie boekjes in 16°, waarin doorelkaar aantekeningen over allerlei onderwerpen, o.a. het steenbakken, het bouwen van een brug, het hout aan de kerk van Oostelbeers, het schatten van het gewicht van een varken, recepten, etc.
38. Een voorpoting is een stuk gemeentegrond, waarop de eigenaar van het aangrenzende perceel recht van houtopstand heeft.
39. Ik meen het Klavier te moeten identificeren met de huidige Klaverbunderen. Hier komt vette -kiss- leem dicht aan het aardoppervlak.
40. M.C. 1272, 1276 sf.
Weepen zijn lange, samengebonden bundels rijshout, zie: A.P. de Bont, *Dialect van Kempenland*. Vocabularium III, Assen, 1960, blz. 746-747.
41. Dit is een erg laag aantal. Op professionele steenbakkerijen werden per vormer 14.000 à 15.000 stenen per dag gevormd. *Volledige beschrijving van alle konsten, ambachten .... etc.*, dl. 23 De bouwkonstenaar, Dordrecht 1806, blz. 39.
Van de Ven (zie verder) spreekt van 6.000 à 7.000 stenen per dag. Van Dam noemt 5.000 als aantal. Van Dam a.w. blz. 14.
43. M.C. 1275 sf.
44. L. van de Ven, *De ouderwetse steenbakkerijen van de jaren 1883 tot 1896*, in Brabants Heem 6 (1954), blz. 87-89.
45. Half juni werd het eerste gras gemaaid, daarmee begon de drukke tijd.
46. Hiervoor is geen directe bewijs. Maar behalve gerechtvaardigde veronderstellingen, zijn er enkele aanwijzingen voor de aard der verhoudingen. Zo noemt de la Court, in een soort testament, de namen van enkele Beerse mensen, die zijn weduwe en kinderen wel zouden kunnen vertrouwen. (M.C. 1248 Is.) Uit een ander stuk blijkt, dat indien men op publieke verkopen niet d.m.v. een zetman kocht, men de kans liep, dat de prijs hoog opgedreven werd.
47. B.v. *Handboek der burgerlijke bouwkunst*, door L. Zwiert, dl. 2, Amsterdam 1918, blz. 36. De duur van het stoken is mede afhankelijk van de grootte van de oven.
B.v. 100.000 stenen 14 dagen. De Bouwkonstenaar a.w. spreekt van 16 tot 18 dagen. Een en ander is naast de aard van de leem, ook hier vermoedelijk weer afhankelijk van wat men meerekent: het droogstoken, het heetstoken en het afkoelen. Van Dam noemt 8 dagen. Van Dam a.w., blz. 15.
48. Van de oven van 1854 werden 800 plavuizen en een vracht stenen verkocht M.C. 1275. In 1858 verkocht de la Court in kopen, partijen steen, zonnesteen (dat is in de zon gedroogde steen, zie Van Dam a.w. blz. 13/14), schijndelwanten muur en muurwant voor in totaal f 42,50. (M.C. 1370, 1.s. 1-9-1858.)
49. M.C. 1289 passim.

II. DE OIRSCHOTSE SCHOUTEN, DROSSAARDS EN BALJUW

door J. Lijten

Willen we enige orde brengen in de relatief rijke gegevens omtrent het Oirschotse verleden, dan is het goed enig raamwerk op te bouwen, waaraan deze gegevens enigszins overzichtelijk kunnen worden opgehangen. In dit raamwerk hoort zeker ook een lijst van de diverse bestuurders, die in het verleden een belangrijke rol hebben gespeeld.) Wij willen ons in deze aflevering zetten aan het opmaken van een lijst van de schouten, later genoemd drossaard en nog later baljuw, van Oirschot, maar dan de schouten enz. van de (plaatselijke) heer. Oirschot had naast deze nog een andere schout: de schout van de hertog, die gedurende zeer lange tijd veruit de belangrijkste bestuurlijke persoonlijkheid was in Oirschot. Deze functionaris zal later aan de beurt komen.

Om te betekenis van bepaalde bestuursfunctionarissen te begrijpen, is het nodig enig inzicht te hebben in de middeleeuwe bestuursstructuur in het algemeen en die van Oirschot in het bijzonder.²⁾

De bestuursstructuur van plaatselijke gemeenschappen in het verleden.

In dit verband spreekt men gewoonlijk over stadsrechten. Dit woord is echter niet alleen misleidend maar ook zonder meer verkeerd. Het is misleidend, omdat het suggereert, dat alleen steden een eigen bestuursstructuur hadden, wat absoluut niet waar is. Bovendien suggereert het, dat de verlening van een eigen-recht aan een bepaalde plaats het recht geeft om zich "stad" te noemen, wat ook niet klopt. Het is zonder meer fout, omdat bij verlening van eigen-recht nergens het woord stadsrecht gebruikt wordt maar juist een heel ander woord. Nemen we als voorbeeld 's-Hertogenbosch. De akte van de verlening - of erkenning - van het eigen-recht van 's-Hertogenbosch is slechts indirect en in vertaling bekend. Zelfs het jaar van de verlening - of erkenning - is onbekend en ondanks de viering van het 800-jarig bestaan van 's-Hertogenbosch nog steeds een strijdpunt.³ Er zijn echter enkele oorkonden in afschrift bekend, waarbij het eigen-recht van 's-Hertogenbosch werd verleend aan plaatsen in de Meierij.⁴ Het is belangrijk om na te gaan, hoe dat eigen-recht in die oorkonden wordt aangeduid.

Oisterwijk kreeg het recht van 's-Hertogenbosch in 1230,⁵⁾ Eindhoven en Sint-Oedenrode in 1232, Waalwijk in 1303,⁶⁾ terwijl Oss in 1400 een omschreven recht kreeg naar het voorbeeld van het Bossche recht.⁷⁾ In de vier oudste verleningen wordt het recht niet in zijn bepalingen omschreven, maar slechts door een enkel woord aangeduid.

Als dit steeds met hetzelfde woord gebeurt, zal het voor ieder denkend mens toch duidelijk zijn, dat dit woord de juiste benaming is voor dit veleende eigen-recht.

Nu wordt in de bovenaangehaalde oorkonden nergens gesproken over "stadsrecht" maar over "libertas" (= vrijheid) en "ius libertatis" (= vrijheidsrecht). Vrijheidsrecht is dus het enige juiste woord voor het eigen-recht van een bepaalde plaats.

Het middeleeuwse begrip vrijheid.

Bij de Romeinen bestond een begrip vrijheid, dat ons begrip daarvan zeer nabij kwam, behalve dan dat deze Romeinse vrijheid gold voor de vrijen en niet voor de slaven, die in het oude Rome als een "zaak" beschouwd werden. In principe hadden bij de Romeinen alle vrijen gelijke rechten, die omschreven waren in een systeem van abstracte normen, de wet.⁸⁾ Gelijkheid van rechten was echter voor de middeleeuwse mens met zijn Germaanse inslag iets onvoorstelbaars. Voor hem had ieder zijn *eigen* rechten, die een meer de ander minder. Ieder had dus ook zijn *eigen vrijheid*, want deze vrijheid was het complement van zijn *eigen* rechten en *eigen* rechten en *eigen* plichten.⁹⁾

Toch was er in het middeleeuwse systeem een verbetering ten opzichte van het Romeinse, want voor de middeleeuwse mens had ook de onvrije en half-vrije zijn eigen rechten. De onvrije werd niet als een zaak beschouwd maar als een persoon en drager van rechten. Dit kon in het middeleeuwse systeem - in tegenstelling tot het Romeinse - omdat er een gradatie van rechten was. Overigens kon in het middeleeuwse systeem ook een zaak drager van rechten zijn. Zo kon b.v. een stuk grond "recht van weg" hebben over een ander stuk grond.¹⁰⁾

De middeleeuwse mens kende ook geen wet als een abstract, objectief systeem van bepalingen. De wet was voor hem de verzameling van de rechten der individuen. Een privilege was voor hem geen uitzondering op de regel zoals bij ons, want hij kende geen regel. Ieder had zijn eigen recht en een privilege was niets anders dan het eigen recht van die persoon of die plaats.")

Temidden van de voor ons onontwarbare veelheid van rechten werd het gemis van een objectieve, algemeen geldende wet gecompenseerd door de algemene idee van billijkheid.¹²⁾ De Romeinen aanvaardden een natuurwet als een abstract principe, dat door het verstand gekend kon worden. De middeleeuwse mens kende ook een natuurwet. Maar voor hem was deze natuurwet de door God ingeschapen billijkheid in de door God geschapen hiërarchisch opgebouwde wereld. Deze door God ingeschapen billijkheid werd door de mens geleidelijk aan ontdekt: gevonden¹³⁾ De middeleeuwse mens sprak daarom over *rechtsvinding*. De uitspraak van een rechtscollege was een *vondst*. Ons woord vonnis komt daarvandaan en als wij vragen: wat *vind* je daarvan? betekent dat: wat is je *oordeel* hierover. Zo ontstond in grotere plaatsen, waar door de schepenbank dikwijls een uitspraak gedaan moest worden, een bepaald gewoonterrecht: de onderling afgewogen rechten van de individuen resulteerden in een gemeenschapsrecht. De van plaats tot plaats verschillende rechtssystemen verscheelden in feite niet zo veel, maar toch had ie-

dere belangrijke plaats haar historisch gegroeide eigenaardigheden. Dat eigen rechtssysteem was het vrijheidsrecht van een bepaalde plaats.

Er konden soms redenen zijn om het rechtssysteem van een andere plaats over te nemen, bijvoorbeeld ontoereikende formulering van het eigen rechtssysteem of een snelle ontwikkeling, waardoor de uiteraard langzaam verloopende gewoontevorming de toenemende eisen van een snel groeiende gemeenschap niet kon bijbenen. Vermoedelijk om deze laatste reden hebben sommige snel tot stadjes uitgroeïende plaatsen in Holland het recht van 's-Hertogenbosch overgenomen.

In principe is er dus geen verschil in rechtssysteem tussen steden en vrijheden, zoals dorpen met een eigen rechtssysteem genoemd werden.¹⁴⁾

De bestuursstructuur van Oirschot.

Zoals elke vrijheid had Oirschot zijn eigen rechtssysteem. De oudste tot nu toe bekende redactie van de Oirschotse costuymen (= door langdurige praktijk gevormde gewoonten met verplichtend karakter) dateert van 3 februari 1283.¹⁵⁾ Aangaande de opbouw van het plaatselijk bestuur vinden we echter geen samenvattende redactie. Een enkel document doet uitspraak over bepaalde facetten van de bestuursopbouw, wanneer zich op dat terrein bepaalde ontwikkelingen of conflicten voordoen. Alles tezamen blijkt de bestuursstructuur van Oirschot iets ingewikkelder dan die van de gemiddelde stad of vrijheid.

Elke stad of vrijheid had een "heer", die bepaalde, zeer belangrijke "heer"-lijke rechten had. Deze "heer" kon zijn de landsheer (hertog) of een plaatselijke heer. Als de hertog "heer" was, sprak men gewoonlijk niet van heerlijkheid. Zo had b.v. 's-Hertogenbosch de hertog als "heer" en Eindhoven een plaatselijke "heer": de heer van Craendonk. De voornaamste rechten van de "heer" waren het innen der boeten en het benoemen der bestuursfunctionarissen. Bij de benoeming der meeste functionarissen bestond in de meeste vrijheden een recht van voordracht van de kant van de gemeenschap, dat min of meer bindend was. In dit laatste geval was het benoemingsrecht eigenlijk slechts een formaliteit. Er was echter één functionaris, wiens benoeming in het algemeen aan de heer absoluut toekwam: de schout.

Wat deze "heer"-lijke rechten betreft bevond Oirschot (met Hilvarenbeek) zich in een aparte situatie: het was tweeherig d.w.z. Oirschot had als "heer" én de hertog én een plaatselijke heer. De "heer"-lijke rechten moesten dus tussen deze twee verdeeld worden. De oudst bekende verdeling van deze "heer"-lijke rechten is de regeling van 1388.¹⁶⁾

Om de overzichtelijkheid te behouden laten we nu de verdere bestuursstructuur van Oirschot rusten en beperken we ons tot de hoogste functionaris, de schout. In feite heeft de regeling tussen de twee heren van Oirschot het effect gehad, dat ieder een eigen schout benoemde.

De functie van de schout.

De schout had een tweeledige functie, zoals ook het plaatselijk bestuur een tweeledige functie had. Het was immers niet alleen bestuur maar ook rechtbank. In Oirschot had deze rechtbank hogere jurisdictie d.w.z. zij kon naast de civiele ook alle criminele zaken behandelen en daarbij ook doodvonnissen uitspreken. In criminele zaken was zij zelfs hoogste instantie, er was geen hoger beroep mogelijk.¹⁷⁾ De functie van schout komt veel overeen met die van de huidige burgemeester. Hij was voorzitter van het plaatselijk bestuur, hoofd van de plaatselijke politie (vorsters en schutters) en officier van justitie. Op dit laatste punt was zijn taak belangrijker dan die van de tegenwoordige burgemeester, die wel hulpofficier van justitie is, maar wiens functie in deze tamelijk beperkt is. De schout was bij de plaatselijke rechtbank de enige rechtsvorderaar in criminele zaken en bovendien was hij de leider van de rechtbank, te vergelijken met een rechter bij een tegenwoordige jury-rechtbank, waar de rechter leiding geeft aan de jury, hoewel de uitspraak alleen aan de jury toekomt.

De verhouding van de twee schouten.

De tweeherigheid van Oirschot was anders dan die van Maastricht. Daar had de tweeherigheid iets te maken met afzonderlijke delen van het grondgebied en hadden de inwoners een persoonlijke band óf met de ene heer óf met de andere. De schout van de ene heer was daar schout voor een bepaald gedeelte van het grondgebied en voor bepaalde personen en de schout van de andere heer was schout voor een ander deel van het grondgebied en voor andere personen. In Oirschot bestond deze wijze van verdeling niet, maar hier was elke heer (half)heer van heel Oirschot en van alle inwoners en elke schout was schout van heel Oirschot en van alle inwoners. Zover wij konden nagaan heeft deze situatie toch slechts zelden tot conflicten geleid, maar wel constateerden wij, dat nu de ene en dan de andere schout meer in functie optrad. Deze verschuiving kunnen wij beter vermelden bij de bespreking der afzonderlijke schouten. De naamsverandering (schout-drossaard-baljuw) treedt alleen op bij schouten van de (plaatselijk) heer. Ook deze wisseling kunnen wij beter bij de bespreking der afzonderlijke schouten behandelen.

De afzonderlijke schouten.

Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat de gegevens over de schouten niet als hapklare brokken in de archieven te vinden zijn. Zij moeten integendeel uit zeer schaarse bronnen worden opgediept. Het is daarbij zeldzaam, dat er iets over de aanstelling van een schout gevonden wordt. De meeste schouten zijn alleen bekend uit enkele vermeldingen, met name in de Oirschotse schepenprotocollen. Van vele functionarissen kunnen wij daarom noch het jaar van hun aanstelling noch dat van hun ontslag, eventueel overlijden, exact aangeven. Met een vraagteken vóór het eerste jaartal willen wij aanduiden, dat de bewuste persoon mogelijk

al eerder als schout gefunctioneerd heeft, en met een vraagteken achter het tweede jaartal, dat hij mogelijk nog later gefunctioneerd heeft.

Door de brand van de eerste Sint-Petrus-kerk in 1462 gingen alle schepenprotocollen verloren, zodat wij geen enkele schout vóór die tijd met name kennen. De schepenprotocollen zijn immers veruit de voornaamste bron voor onze kennis omtrent de Oirschotse schouten.

Wilhelm Everaerts ? 1463 - 1464 ?

Hij is slechts bekend uit enkele vermeldingen. De eerste maal wordt hij genoemd op 24 december 1463¹⁹⁾ de laatste maal op 21 december 1464.²⁰⁾

Blijkbaar was hij ook rentmeester van de heer, een combinatie die herhaaldelijk voorkwam.²¹⁾ Hij is aan de trouwe lezers reeds bekend als arbiter in zoen nr. 1.²²⁾

Geerart de Gruyter ? 1467 - 1468 ?

Van hem vonden we slechts twee vermeldingen: op 14 april 1467 en op 24 januari 1468.²³⁾ Waarschijnlijk is hij kort nadien stadhouder van de kwartierschout van Kempenland geworden, want ofschoon hij als zodanig pas vermeld wordt gevonden in 1478,²⁴⁾ veronderstellen wij, dat hij deze functie vóór 14 september 1471 reeds bekleedde, omdat hij op die datum in Oirschot een opvolger had. Ook deze schout was ons reeds bekend als arbiter.²⁵⁾

Henrick Moel (Haubraecken) ? 1471 - 1480 ?

De naam Haubraecken plaatsen we tussen haakjes, omdat deze naam slechts bij uitzondering vermeld wordt en Henrick practisch altijd alleen met zijn vadersnaam genoemd wordt, zoals dat bij oude Oirschotse families in het dagelijkse spraakgebruik nog herhaaldelijk voorkomt. Hij is nogal eens opgetreden als arbiter in een civiel zoen-accoord²⁶⁾ en ook bij ons bekend als arbiter in een zoen wegens doodslag.²⁷⁾ De laatste maal vonden wij hem vermeld als borg in 1480.²⁸⁾ Dat hij tussen 14 april 1474 en 31 mei 1480 nergens vermeld gevonden wordt, toont aan, dat iemand jarenlang schout kan zijn, zonder dat daarvan sporen gevonden worden.

Ywan van Dommelen ? 1483 ?

Van deze schout vonden we geen vermelding als zodanig in het schepenprotocol. Wel komt hij als particulier eenmaal voor in een koopacte,²⁹⁾ maar hij wordt daar niet in zijn kwaliteit aangeduid, ofschoon hij toen vermoedelijk wel schout was. Wij vonden hem immers vermeld als schout van de heer van Merode op 8 oktober 1483 in de registers van de aartsdiaken van Campinia.³⁰⁾ Hij kreeg toen verlof, om in zijn huis op een draagbare altaarsteen de H. Mis te laten opdragen. Wij baseren hierop het vermoeden, dat hij naast schout ook rentmeester was van de heer en kastelein.

De kastelein bewoonde en beheerde het kasteel en ontving daar de heer in voor deze gereserveerde kamers, wanneer hij in Oirschot op bezoek kwam. Het kwam bijna niet voor, dat de heren van Oirschot blijvend ter plaatse woonden. In deze tijd woonde de heer van Oirschot in Petershem ten noordwesten van Maastricht juist over de huidige Belgische grens. Wij veronderstellen ook, dat hij gefunctioneerd heeft tot ca. 1492, ofschoon de mogelijkheid, dat er in die jaren een andere schout geweest is, niet kan worden uitgesloten. De reden voor die veronderstelling is, dat Adriaen Vos in 1492 zo jong was, dat wij niet kunnen aannemen, dat hij lang voordien schout was.

Adriaen Willemszoon Vos ? 1492 - 1493 ? (voor de eerste maal)

Ofschoon wij Adriaen Vos enkel in de jaren 1492 en 1493 als schout vermeld vinden,³¹⁾ nemen wij toch voor zeker aan, dat hij in functie gebleven is tot 1497. Hij moet bij zijn eerste vermelding als schout op 9 juni 1492 nog zeer jong geweest zijn, ongeveer 22 jaar, want op 14 april 1534, wanneer hij optreedt als getuige in een turbeverklaring omtrent het Oirschotse huwelijksrecht, is hij 63 jaar.³²⁾ Deze jeugdige leeftijd zal mede een verklaring zijn voor zijn onbesuisd optreden bij de overval door inwoners van Oirschot op de kerk van Best in 1497. Hij werd toen voor de kerkelijke rechtbank gedaagd op 7 september 1497³³⁾ en zal als schout hebben moeten aftreden. Op 16 oktober van dat jaar werd de nieuwe schout beëdigd.

Karel Hermanszoon Cleynael 1497 - 1513 ? (ook geschreven: Cleynal en Cleynarts)

Het zeldzame verschijnsel dat er een akte voorhanden is van de beëdiging van deze schout door Adriaen Brievinck, schout van Hilvarenbeek, die door de heer speciaal daartoe gemachtigd was,³⁴⁾ is mede reden voor onze veronderstelling dat zijn voorganger noodgedwongen is afgetreden. Wij hebben de indruk, dat Karel Cleynael een zeer bekwaam man is geweest, want terwijl hij op 11 oktober 1513 nog genoemd wordt als schout van Oirschot,³⁵⁾ was hij op 1 juli 1511 tevens kwartierschout van Kempenland.³⁶⁾ Hij had blijkbaar zozeer het vertrouwen van de Hoogschout van de Meierij, dat hij door deze in 1518 werd gemachtigd, om in zijn plaats in heel de Meierij op te treden.³⁷⁾ Hij moet als schout van Oirschot zijn afgetreden vóór 1522, want in dat jaar was hij schepen.³⁸⁾ Wij vermoeden, dat hij is afgetreden, om zijn zoon Jan in zijn plaats te schuiven, maar dat deze niet bekwaam genoeg bleek voor dat ambt. Er is een hiaat van minstens twee jaar tussen Karel Cleynael en Adriaen Vos, die niet voor de tweede maal in functie getreden kan zijn vóór 1524.

Karel Cleynael bleek in 1528 pachter te zijn van de houtschat in Kempenland en droeg op 10 januari 1529 de houtschat van Beers over aan zijn zoon Jan, terwijl

op 7 september 1529 zijn weduwe Mechtelt van der Daesdonck de houtschat van Kempenland aan Jan overdroeg.³⁹⁾

Adriaen Willemszoon Vos ? 1527 - 1534 ?
(voor de tweede maal)

Ofschoon wij Adriaen Vos in zijn tweede ambtstermijn voor de eerste maal op 25 januari 1527 vermeld vinden als schout,⁴⁰⁾ houden wij het voor zeker, dat hij vóór 1526 die functie bekleedde, anders zou hij in dat jaar ongetwijfeld weer president-schepen zijn geweest. Deze ambtsperiode kan echter niet begonnen zijn vóór 1524, omdat hij in 1523 president-schepen was,⁴¹⁾ zodat er een hiaat is van minstens twee jaar tussen hem en Karel Cleynaël, die vermoedelijk slechts voor enkele jaren is opgevolgd door zijn zoon Jan.

Adriaen Vos was als Schout betrokken bij de oprichting van het gilde van Sint Sebastiaan op 1 augustus 1531.⁴²⁾ De laatste vermelding als schout vonden wij op 27 mei 1534.⁴³⁾ Wij hebben hem vele malen ontmoet in de zoenaccorden.⁴⁴⁾ Op 21 juli 1535 is er sprake van de deling van zijn nalatenschap.⁴⁵⁾

Henrick Goyaertssoen ? 1535 - 1539 ?

De eerste vermelding van Henrick Goyaertssoen als schout vonden we op 16 augustus 1535, wanneer hij een wyer (= vijver) koopt op Oerscoren.⁴⁶⁾

De mogelijkheid dat hij reeds in 1534 in functie getreden is, kan niet worden ontkend, ofschoon zij zeer klein is. Op 4 juli 1538 blijkt hij tevens gasthuismeester te zijn, een combinatie, die meermalen voorkomt.⁴⁷⁾ Zijn laatst vermelde optreden is bij de vaststelling van de kaart van het gilde van Sint Joris in de kom in 1539,⁴⁸⁾ maar vermoedelijk heeft hij tot eind 1541 of begin 1542 gefunctioneerd.

Natael Adriaenszoon Vos 1542 - 1561

Ofschoon na de dood van Maximiliaan van Merode de helft van de Oirschotse halve heerlijkheid aan Ricalt IV toekwam,⁴⁹⁾ zal Hendrick I als oudste broer in deze jaren feitelijk de heerlijke rechten hebben uitgeoefend. Hij heeft er blijkbaar een slaatje uit geslagen, want Natael Vos belooft hem op 21 februari 1542 een "pachtsom" voor zijn functie als schout.⁵⁰⁾

Bij dit "pachtcontract" is in één regeltje aangetekend, dat Natael Vos op diezelfde dag zijn eed heeft afgelegd "in presentie van den scepenen" en vermoedelijk in handen van Daniël van der Ameyden, kastelein van Herlaer, die vertegenwoordiger was van Henrick bij het sluiten van het contract.

Natael was voordien schepen geweest⁵¹⁾ en is ons bekend uit meerdere zoenaccorden.⁵²⁾ Hij trad op als schout o.a. bij de verlening van de nieuwe kaart aan het gilde van Sint Joris te Straten op 8 juni 1542⁵³⁾ en bij het stellen van het peil voor de molen van Spoordonk op 4 oktober 1551.⁵⁴⁾ Hij was gehuwd met Josina dochter van Joost van der Ameyden en weduwe van Dirck Swerts. Zijn vrouw is

vóór hem overleden.⁵⁵⁾ Natael heeft belangrijke veranderingen meegemaakt in Oirschot. In de vijftiger jaren werd Ricalt IV enige halfheer van Oirschot en Hilvarenbeek en in 1559 wist hij ook de hertogelijke helft van Oirschot in pand te krijgen, zodat hij vanaf dat moment alleen-heer van Oirschot was. Dit bracht echter geen moeilijkheid mee.⁵⁶⁾

Dit werd anders toen Ricalt IV in 1559 stierf en Henrick de erfenis van diens weduwe en kinderen aanvocht. Dit proces duurde tot 1567. Gedurende dit proces en de onzekerheid aan wie het heerlijke recht van Oirschot toekwam, oefende de Raad van Brabant provisorisch dit recht uit. Aanvankelijk gaf dit geen moeilijkheden. De schout werd met de regenten gehandhaafd.⁵⁷⁾

Vermoedelijk heeft Henrick daartegen geprotesteerd, omdat het bestuur van Oirschot op de hand van zijn tegenpartij, de weduwe van Ricalt IV, zou zijn. Hij slaagde in zijn opzet. Nadat weer op Kerstavond de schepenen volgens de oude gewoonte waren af- en opgetreden, werden op 9 januari 1561, zo tekent de secretaris aan, "de scepenen voornoemd van der hoger hant met my ende den scoutet verdragen (= ontslagen) van hunnen eedt ende in als verandert".⁵⁸⁾

Naast de functie van schout van Oirschot vanwege de heer bekleedde Natael Vos sinds 18 april 1551 ook het ambt van stadhouder van de kwartierschout van Kempenland met name voor Oirschot, Oerle, de Beerzen en Geste1.⁵⁹⁾

De verhouding van de Oirschotse schouten vóór en na 1559.

Misschien zijn sommigen na het lezen van het voorgaande geneigd om aan te nemen, dat de schout van de heer de voornaamste functionaris was in Oirschot. Toch is dit niet zo. Niet hij maar de kwartierschout van Kempenland, die in deze kwaliteit ook schout van Oirschot was namens de hertog, was de eerste in rang. Zelfs diens stadhouder was hoger in rang dan de schout van de heer. Het duidelijkst komt dit tot uiting bij de voornaamste taak van de schout als vertegenwoordiger van de heer: de beëdiging der schepenen.

Volgens een turbe-verklaring van 3 juli 1589 werden vóór 1559 de nieuwe schepenen beëdigd door de schout van Kempenland of zijn stadhouder en na die tijd door de schout van de heer (tot 1618 alleen-heer van Oirschot).⁶⁰⁾ Dit wordt bevestigd door de feiten in zoverre wij deze althans kunnen controleren. Want meestal wordt alleen de beëdiging aangetekend zonder dat gezegd wordt, door wie deze eed werd afgenomen. Het was zo'n vaste gewoonte, dat de secretaris het overbodig vond te vermelden, dat de schout van Kempenland dit deed. Ter controle hebben wij de jaren 1552 - 1559 nagegaan, toen Natael Vos zowel schout van de heer was als stadhouder van de schout van Kempenland.

Het resultaat is dit. 1552 niet vermeld door wie

1553 niet vermeld door wie

1554 door de stadhouder van de schout van Kempenland

1555 door de schout van Kempenland

1556 door de schout van Kempenland
 1557 door de schout van Kempenland
 1558 door de schout van Kempenland
 1559 door de stadhouder van de schout van Kempenland

Helaas werd in deze tijd praktisch nooit de naam van de kwartierschout of zijn stadhouder vermeld bij deze beëdiging. Iedereen kende hem. Men vond de naamsvermelding overbodig.

Wij menen te mogen concluderen, dat in de regel de schout van Kempenland de beëdiging leidde en bij uitzondering zijn stadhouder. Het zal u opvallen dat bij de beëdiging in de jaren 1554 en 1559 de persoon die de beëdiging leidde (Natael Vos) die zowel schout van de heer als stadhouder van de kwartierschout was, met deze laatste kwaliteit wordt aangeduid, die als hoger werd aangeslagen dan de kwaliteit van schout van de heer.

In 1559 verandert deze situatie grondig. Daar de heer alleen-heer is, wordt zijn schout de enige schout van Oirschot. De kwartierschout is geen schout van Oirschot meer en heeft geen directe invloed op het bestuurlijk gebeuren in Oirschot. De supervisie, die hij als kwartierschout uitoefende, was slechts marginaal. Deze situatie duurt tot 1618.

Willem Berwouts 1561 - 1564 ?

Hoewel het titelblad van protocol 1561 B met zijn cryptische omschrijving weinig uitsluitend geeft, moeten we gezien de duidelijke aantekening op het titelblad van protocol 1561 A wel aannemen, dat er op 9 januari 1561 in Oirschot door een commissaris van de Raad van Brabant een andere schout is aangesteld. Ofschoon we daarover geen rechtstreekse informatie hebben, nemen we aan, dat dit Willem Berwouts was, aangezien hij op 30 oktober 1561 uitdrukkelijk als zodanig genoemd wordt.⁶¹⁾ Willem Berwouts wordt nadien nog slechts twee keer genoemd: op 14 april 1562 en op 16 april 1564. Beide keren krijgt hij de titel: drossaert van Oirschot en Hilvarenbeek.⁶²⁾

Willem die Byere ? 1565 ?

Slechts éénmaal wordt Willem die Byere vermeld op 5 juli 1565 als "schouteth van der hoger hant gecommitteert van der vryheyt van Oirschot".⁶³⁾ Er is geen reden om te veronderstellen, dat er vóór 3 maart 1567 nog een andere schout geweest is, maar zekerheid hebben we niet.

Karel van Vlierden 1567 - 1576 ? (voor de eerste maal)

Begin 1567 is het proces over de heerlijke rechten van Oirschot tussen Henrick en de weduwe van Ricalt eindelijk te haren gunste uitgesproken. In de jaren, dat de

Oirschotse regenen "van t's hooffs wegen gestelt" werden, was er een grote onregelmatigheid ontstaan. De laatste wisseling van functionarissen had vermoedelijk in mei 1566 plaatsgevonden.⁶⁴⁾ Op 3 maart 1567 is namens de weduwe de wet verzet. Naast de lijst van schout en schepenen staat de naam van Lodewijk van der Linden.⁶⁵⁾ Hoewel dat niet gezegd wordt, zal hij in haar naam deze verandering tot stand gebracht hebben en hoewel dat ook niet gezegd wordt, zal hij vermoedelijk ook schout Karel van Vlierden beëdigd hebben. Lodewijk was in het proces opgetreden als vertegenwoordiger der weduwe en voogd van haar kinderen. Karel van Vlierden heeft van te voren en ook daarna enkele malen de zaken der weduwe in het buitenland behartigd. Hij wordt soms ook jonker Charles van Vlierden genoemd.⁶⁶⁾

Op 19 januari 1576 vonden wij hem voor de laatste maal in zijn eerste ambtstermijn vermeld als "jonker Charles van Vlierden, drossaert tot Oirschot, Hilvarenbeek etc.".⁶⁷⁾

Rutger Janszoon van Kerckoerle ? 1577 - 1579

Hij was een zoon van Jan Rutgers van Kerckoerle, die secretaris van Oirschot was van ca. 1525 - 1551. Zelf was hij secretaris geweest "van 's hooffs wegen" van 1561 tot 1567. Er zijn enige vage aanwijzingen, dat Oirschot hem niet zo erg apprecieerde. Hij wordt voor het eerst genoemd als schout op 20 februari 1577.⁶⁸⁾ Daarna was hij twee keer aanwezig bij de beëdiging der schepenen op jaarsavond.⁶⁹⁾

Karel van Vlierden 1579 - 1580 ? (voor de tweede maal)

De eerste vermelding van Karel van Vlierden in zijn tweede ambtstermijn is op 31 december 1579 bij de beëdiging der schepenen van 1580.⁷⁰⁾ Verder vonden wij hem alleen in het jaar 1580 vermeld, het laatst op 19 augustus.⁷¹⁾

Lambrecht Fabri ? 1582 - 1586

De eerste vermelding van Lambrecht Fabri als schout is van 28 maart 1582.⁷²⁾ Hij was niet alleen schout van Oirschot maar ook van Hilvarenbeek.⁷³⁾ Wij vinden hem nog vermeld bij de beëdiging der schepenen van 1585 en 1586.⁷⁴⁾ Blijkbaar was hij in deze roerige tijden toch niet opgewassen tegen zijn taak. Pas uit een aantekening in de jaarkronieken van Aert Sgraets weten we, dat hij onder zijn opvolger stadhouder is geweest en ook bij de benoeming van Wouter van Elmpt tot schout in die functie is gehandhaafd.⁷⁵⁾

Jonker Willem Spierinc van Wel 1586 - 1587

Ook van hem is de datum van zijn aanstelling niet bekend. Hij is op 4 november 1586 in functie.⁷⁶⁾ Zo ook bij de beëdiging der nieuwe schepenen en op 15 mei

1587.⁷⁷) Misschien was hij bang niet te kunnen samenwerken met Henrick van Merode, die, na de dood van zijn broer Ricalt V op 5 juni 1587, heer van Oirschot werd. Hij werd luitenant-drossaard in het land van Kessel.⁷⁸)

Wouter Nicolaaszoon van Elmpt 1587 - 1613

Volgens de aantekening in de jaarkronieken door secretaris Aet Sgraets werd Wouter van Elmpt op 21 juni 1587 door Henrick van Merode als stadhouder aangesteld en daarna tot schout van Oirschot en Hilvarenbeek, terwijl Lambrecht Fabri gehandhaafd werd als stadhouder.⁷⁹) Deze toevoeging doet ons veronderstellen, dat zijn aanstelling als schout op dezelfde dag of kort daarna heeft plaatsgevonden. Hij heeft vele jaren lang in zeer moeilijke tijden zijn functie vervuld tot zijn dood op 7 mei 1613.⁸⁰) Gezien de wederwaardigheden, die hij heeft weten te overleven, moet hij een echte diplomaat geweest zijn. Het jaar 1590 is ongetwijfeld het moeilijkste geweest voor hem. Op 6 februari werd hij door de staatse troepen gevangen genomen en naar Bergen op Zoom gevoerd.⁸¹) Op 16 mei van dat jaar was hij nog niet terug en werd Henrick van Dachverlies als (waarnemend) schout beëdigd.⁸²) Hoelang de gevangenschap van Wouter van Elmpt geduurd heeft, is niet bekend. Op 8 oktober 1591 was hij weer in functie, maar misschien al eerder.⁸³) Hij heeft daarna regelmatig gefunctioneerd en was nog schout bij zijn dood in 1613.⁸⁴)

Henrick van Dachverlies 1590 ?

Behalve zijn beëdiging is niets bekend over zijn ambtsvervulling als (waarnemend) schout tijdens de gevangenschap van Wouter van Elmpt. Het is mogelijk, dat hij in 1591 gedurende een gedeelte van het jaar de functie nog vervuld heeft.

Jonker Charles van der Lynden 1613 - 1614

Op 28 augustus 1613 werd deze schout beëdigd.⁸⁵) Hij beëdigde de schepenen van het jaar 1614,⁸⁶) maar is vermoedelijk tegen het einde van dat jaar overleden, want bij de beëdiging der schepenen voor het jaar 1615 was er een vacature, zodat deze beëdiging krachtens machtiging van de heer geschiedde door secretaris Hieronymus van Kelst.⁸⁷)

Mr. Robrecht van Voorn 1615 - 1618 ??

Op 1 februari 1615 werd Mr. Robrecht van Voorn, licentiaat in de rechten, beëdigd als schout van Oirschot.⁸⁷) Hij heeft de beëdiging der schepenen voor de jaren 1617 en 1618 verricht,⁸⁸) maar na 19 mei 1618, wanneer na de lossing der halve heerlijkheid de wet verzet wordt, gaat zijn ambt en zijn optreden de mist in.

In de volgende aflevering hopen wij dieper in te gaan op dit ingrijpende en vooralsnog duistere gebeuren en de lijst der schouten tot het einde te vervolgen.

NOTEN

1. In ons artikel *'De oudst herkenbare revolutie in Oirschot'* in Campinia jrg. 14, nr. 53 (april 1984) publiceerden wij reeds een lijst van de Oirschotse schepenen tot 1400. Deze lijst zal bij gelegenheid vervolgd worden.
2. We spreken van middeleeuwse bestuursstructuur, ofschoon de periode, waarover het hier zal gaan, feitelijk buiten de middeleeuwen ligt. De structuur van het bestuur is echter in de middeleeuwen ontstaan en heeft zich tot in de tijd, die we beschrijven, slechts zeer geleidelijk ontwikkeld.
3. *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312* deel I De Meierij van 's-Hertogenbosch, ed. Dr. H.P.H. Camps, 's-Gravenhage 1979, nr. 77.
De mening, dat de verlening (erkenning) plaats gehad heeft niet ca. 1185 maar ca. 1195 lijkt beter gefundeerd. Dit belet overigens niet, dat 's-Hertogenbosch in 1184 gesticht zou zijn. Zeer interessant is het artikel van Dr. Camps in Brabantia jrg. 33, nr. 8 (dec. 1984), blz. 28, *'Den Bosch, weinig gegevens en veel mogelijkheden'*, waarin hij er terecht op wijst, dat het plaatselijke eigen-recht niet zo maar uit de hertogelijke hemel kwam vallen, ook al wordt in hertogelijke oorkonden dikwijls die indruk gewekt, maar ter plaatse door gewoonte was ontstaan. Het overnemen van het recht van een andere plaats is geen teken van rijkdom maar van armoede: het eigen-recht was nog niet voldoende ontwikkeld of niet duidelijk genoeg geformuleerd. In deze situatie nam men een duidelijk geformuleerd recht over, dat dan door de landsheer werd "verleend".
4. Ook vele plaatsen (ver) buiten de Meierij kregen het eigen-recht van 's-Hertogenbosch. Het zou te ver voeren deze in dit betoog te betrekken.
5. O.N.B., nr. 150.
6. O.N.B., nrs. 165, 166 en 658.
7. Prof. mr. J.P.A. Coopmans, *'Sint-Oedenrode als vrijheid'*, in Heemschild jrg. 16 (1982), blz. 78. Prof. Coopmans wijst er in dit artikel terecht op, dat ook na zo'n "verlening" van vrijheidsrecht het eigen-recht van zulk een vrijheid zich op een eigen manier bleef ontwikkelen.
8. Gert Tellenbach, *'Church, state and christian society at the time of the investiture-contest'*, Oxford 1966, blz. 11 - 13. Oorspronkelijk verscheen dit werk van Tellenbach in het Duits onder de titel: *Libertas*. Wij citeren in het vervolg: Tellenbach, *Libertas*, maar met verwijzing naar de bladzijden van de Engelse uitgave.
9. Tellenbach, *Libertas*, blz. 13; 18.
10. Tellenbach, *Libertas*, blz. 17 - 19.
11. Tellenbach, *Libertas*, blz. 16.
12. Toch bleef ook de Romeinse idee van vrijheid in de zin van gelijkheid van allen doorwerken vooral door de kerk. Een resultaat daarvan was de geleidelijke verdwijning van lijfeigenschap en horigheid. Tellenbach, *Libertas*, blz. 14.
13. Tellenbach, *Libertas*, blz. 21 en 22.
14. Als er gesproken werd over alle plaatsen in de Meierij, was de vaste formule: steden, vrijheden en dorpen. Er waren immers kleine dorpen, die nauwelijks een eigen rechtssysteem hadden ontwikkeld. In hun rechtssysteem is voorzien door het landrecht o.a. in de "Lantcarte" uitgevaardigd door hertogin Johanna op 19 december 1383, afschrift in het Register van Dooren - van Baar, blz. 104 - 108, een eerste stap naar de unificatie van het recht. De bepalingen van het landrecht golden voor die plaatsen, die geen eigen rechtssysteem hadden. Voor de plaatsen, die wel een eigen rechtssysteem

hadden, gold het of werd het althans aanvaard als norm voor die gevallen, waarin het eigen gewoonterecht niet voorzag.

Voor het onderscheid tussen stad en dorp gelden in onze tijd in hoofdzaak deze twee criteria: 1. dicht aaneengesloten niet-agrarische ofwel in hoofdzaak open agrarische bebouwing. 2. een relatief groot of klein aantal inwoners. Het eerste criterium gold ook in de Middeleeuwen, het tweede niet. Oirschot had b.v. meer inwoners dan Eindhoven of Helmond. In plaats daarvan werd toen de stad gekenmerkt door een militair verdedigbare omwalling. Voor het overige werden en worden steden voornamelijk geconstitueerd door haar pretenties.

15. Er werden twee afschriften gevonden, die wij in een niet al te verre toekomst hopen te publiceren. De accurate reconstructie van de oorspronkelijke redactie van deze constyumen, die eeuwen later nog practisch onveranderd blijken te gelden, vraagt echter veel tijd en inspanning.
16. Akte van hertogin Johanna. O.A.A.O. vrl inv. nr. 3912.
Gepubliceerd in Campinia jrg. 3, nr. 9 (april 1973), blz. 12 - 14 (met foutieve datum).
17. Er zijn door de Oirschotse schepensbank diverse doodvonnissen uitgesproken. Bijna altijd betroffen deze vonnissen buitendorpse z.g. vagebonden. De vonnissen werden als regel onmiddellijk na de officiële uitspraak uitgevoerd meestal door ophanging aan de "binnengalg" op de markt. Wanneer de dood was geconstateerd, werd het lijk van de galg "afgesneden" en naar de "buitengalg" getransporteerd ver buiten het dorp, waar het lijk opnieuw werd opgehangen als afschuwwekkend voorbeeld. Als uitvoerder werd gewoonlijk de beul van 's-Hertogenbosch ingehuurd.
19. Prot. 1463, fol. 27v^o.
20. Prot. 1464, fol. 47^r.
21. "Schoutet ende rentmeester" Prot. 1464, fol. 24 en 47v^o.
22. Campinia jrg. 12, nr. 45 (april 1982), blz. 63 - 69. Prot. 1468, fol. 3.
23. Prot. 1467, fol. 20; 1468, fol. 13.
24. Prot. 1478, fol. 12.
25. In zoen nr. 2, Campinia jrg. 12, nr. 45 (april 1982), blz. 69 - 74; prot. 1467, fol. 20.
26. Prot. 1471, fol. 26; 1488, blz. 222 (betreffende 24 aug. 1473); 1473, fol. 46v^o.
27. Campinia nr. 45, blz. 80 - 83, zoen nr. 5; prot. 1473, fol. 30.
28. Prot. 1480, fol. 10.
29. Op 25 augustus 1483 koopt hij een stuk grond. Prot. 1483, inliggend bij fol. 32.
30. G. Bannenbergh, A. Frenken en H. Hens, *De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek in de 15de- en 16de-eeuwse registers van het aartsdiakenaat Kempenland*, deel II en supplement, Nijmegen 1970, blz. 219.
31. Prot. 1492, fol. 60v^o, 40v^o en 51; 1493, fol. Q.
32. Prot. 1534, fol. XLIXv^o.
33. J. Lijten, *'Een parochie in wording. Best 143 7 - 1553'* in De Comme geopend, Eindhoven 1983, blz. 41 e.v.. De akte van dagvaarding door de officiaal van Luik d.d. 1497 september 7 bevindt zich in het R.A.N.B., Archief der Heusdense Cisterciënserskloosters Mariënkroon en Mariëndonk, inv. nr. 47 en is gepubliceerd in Campinia jrg. 11, nr. 41 (april 1981), blz. 33 - 42.
34. Prot. 1497, fol. XXXv^o e.v.
35. Prot. 1513 B, fol. IX.
36. Prot. 1511 B, fol. Ilvo.
37. Prot. 1518, fol. LVIIIv^o.

38. Prot. 1522, titelblad.
39. Prot. 1528, fol. CV; 1529, fol. XXIX°) en LXXVII.
40. Prot. 1527, fol. XCV.
41. Prot. 1523, titelblad.
42. Prot. 1531, fol. LXIX.
43. Prot. 1534, fol. LXXVIIIvn.
44. In de zoen-accorden wegens doodslag nrs. 16, 17, 19, 23, 25, 27, 28, 30 en 34.
45. Prot. 1535, fol. LXXv^o e.v.v.
46. Prot. 1535, fol. LXXVII. Het is niet duidelijk of hij deze koopt voor zichzelf of voor de heer. Mogelijk is dit de eerste aanzet tot het latere 's-Heerenvijvers.
47. Prot. 1538, fol. LXXVI.
48. Prot. 1539, fol. CXII e.v.v.
49. Zie Campinia, jrg. 11, nr. 42 (juli 1981), blz. 73.
50. Prot. 1542, fol. XXVI°.
51. In 1525, 1537 en 1540.
52. Zoën-accorden nrs. 38, 46, 54, 58 en 61.
53. Prot. 1542, fol. LXIV.
54. Prot. 1551, fol. LXXIIIvo.
55. Prot. 1554, fol. IVv^o; 1557, fol. LIvn; 1559, fol. LV.
56. Nadat Ricalt IV alleen-heer was geworden van Oirschot en de schepensbank dus alleen in zijn naam ging optreden, werden op 22 januari 1559 de zittende schepenen opnieuw door hem beëdigd. Prot. 1559, titelblad.
57. De weduwe van Ricalt IV, die de bui zag hangen, liet reeds op Kerstavond, teruggrijpend op de oude gewoonte van vóór 1540, de nieuwe schepenen voor het jaar 1560 beëdiggen. Dezen werden, nadat het proces begonnen was, door "Mr. Philips Dielens commissaris van der hoger hant opten XXXsten Januarii gecontinueert". Prot. 1560, titelblad.
58. Prot. 1561 A, titelblad.
59. Prot. 1551, fol. XXXIIIv^o.
60. Oud administratief archief van Oirschot, vrl. inv. nr. 3606.
61. Op 9 januari werd ook secretaris Roeland van der Ameyden ontslagen. Hij hield een protocol bij tot die datum, dat wij protocol 1561 A noemen. Hij werd opgevolgd door de administratief duidelijk minder bekwame Rutger Janszoon van Kerckoele, die per 9 januari een nieuw protocol begon, dat wij noemen protocol 1561 B. Het titelblad van dit protocol is zwaar gehavend. De ontcijferbare aantekeningen maken niet duidelijk, dat er ook een nieuwe schout benoemd is.
62. Prot. 1562, fol. LXII; 1564, fol. LXXIIIv^o. Daar Oirschot en Hilvarenbeek gelijkelijk in kwestie waren, is het begrijpelijk, dat de Raad van Brabant één persoon belastte met het schoutambt van beide plaatsen.
63. Prot. 1565, fol. LXIX.
64. De eerste akten in het protocol na de lijst van de nieuwe schepenen zijn van 25 en 26 mei. Bij de lijst is geen datum vermeld.
65. Prot. 1567 B, titelblad.
66. Prot. 1575, fol. 360v^o.
67. Prot. 1576, fol. XLII e.v.
68. Prot. 1577, fol. 14.
69. Prot. 1578 en 1579, titelblad.

70. Prot. 1580, titelblad.
 71. Prot. 1580, fol. 241vo, 209^v, 212°.
 72. Prot. 1582, fol. 401°.
 73. Prot. 1584, fol. 66^v.
 74. Prot. 1585 en 1586, titelblad.
 75. Prot. 1587, fol. 219.
 76. Prot. 1586, fol. 199.
 77. Prot. 1587, fol. 218 en 256.
 78. Prot. 1587, fol. 219.
 79. Prot. 1587, fol. 219.
 80. Prot. 1613, titelblad.
 81. Prot. 1590, fol. 350.
 82. Prot. 1590, fol. 350^v. Deze Henrick van Dachverlies was vermoedelijk een broer van Aelbrecht van Dachverlies, wiens optreden als kwartierschout op meerdere manieren dubieus is.
 83. Prot. 1591, fol. 435vo.
 84. Prot. 1613, titelblad.
 85. Prot. 1613, fol. 345.
 86. Prot. 1614, titelblad.
 87. Prot. 1615, titelblad.
 88. Prot. 1617 en 1618, titelblad.

**ANTWERPSE POORTERS
 AFKOMSTIG UIT ZUID-OOST BRABANT
 m.m.v. H. Vera
 (slot)**

HERKOMST NAAM	BEROEP	DATUM INSCR.
OIRSCHOT Willibrord Dirk van de Hoeven	kaaskoper	23- 7-1535
Merten Willem de Roye		18- 5-1538
Willem Turkens	meersenier	28- 3-1539
Jacob Jasper van Es	schoenmaker	25- 7-1539
Michiel Willem 's Kortten	arbeider	26- 7-1539
Jan Gijsbrecht Thomaes	smid	1- 8-1539
Thomas Wijnant Maes	schoenmaker	17- 6-1541
Servaes Rutgeert Cuijpers	speldenmaker	8- 7-1541
Gregorius Jan Bootselaer		20- 6-1541
Wouter Peter Aelbrechts	biertapper	27-11-1544
Wouter zn. Jan Torrekens de jonge	schrijnwerker	19-12-1544
Daniel Godevaert Kems	vleeshouwersdienaar	19- 2-1545
Mathijs Dirk Jan	kardrijver	26- 3-1546
Willem Gijsbrecht Thomaes	droogscheerder	11- 6-1546
Peter Hendrik van der Hamsvoort	arbeider	22- 4-1547
Willem Jeronimus Augustijns	metser	2- 5-1550
Aert Cornelisse	timmerman	2- 5-1550
Hans Godevaert Ghoortssone		9- 5-1550
Aart Aart de Crom	smid	9- 5-1550
Hans Peter van Ameijden	speelman	12- 6-1551
Matheus Aart de Crom	smid	24- 5-1555
Job Willem de Roije	mesmaker	30- 7-1557
Peter Aerssone	hoenderman	8- 9-1559
Pauwel Janssens	haakmaker	28-11-1561
Hendrik Janssone	vleeshouwer	13- 3-1562
Peter Herbert Dicort	koopman	11- 9-1562
Jacob Philipssone	vleeshouwer	8-12-1564
Augustijn Jan Gielis	bierkruier	11- 5-1565
Frederik Jan Stockelmans	speelman	4- 3-1569
Aert Pauwel van Doren	slager	21-10-1580
Hans Hendrik van Hansfort		10- 3-1581
Joost Lambrecht Elen	stadswagenaar	9-12-1583
Johannes Adriaan Meulenpas	koster O.L.V. kerk	13-11-1592
Hans (Jan) Janssen	linnenwever	9- 7-1604
Hans (Jacob) Jacobss	passementwerker	2- 5-1608
Rutger Antonius van Hees	metser	30- 9-1616
Hans Geert de Cort	kleermaker	17-10-1620
Jan (Govaerts) Goijvaert	ebbehoutwerker	5- 5-1623

	Jeronimus de Hoppenbrouwer	wijnverkoper	26- 6-1637
	Dirck Aertss van Borchout	brouwersgast	26- 2-1638
	Maria Oppenbrouwer	winkelierster	6- 2-1665
	Arnoldus Say (sic)	chirurgijn/operateur	12- 5-1672
	Albert van Ostade	linnenwever	10- 3-1673
	Armand Fabri	wever	12- 1-1713
	Francois van Moescops	kuiper	11-12-1713
	Hendrik van der Vlieten	wever	26-11-1715
	Guilielmus Huijmen	tingieter	2- 5-1722
	Arnoldus Buskens	hoedemaker	10- 4-1741
	Hendrik Roose	wever	14- 2-1755
	Michiel Buckens	hoedemaker	12-12-1755
	Gerardus Schellekens	metser	25- 8-1756
	Rutgerus van Roij	wever	24- 1-1786
OOSTEL- BEERS	Hendrik Nijs Loenis	kordewagen- kruier	14- 1-1541
REUSEL	Wouter Bertelmeeus Lambrechts	kuiper	27- 6-1539
	Antonis Bertelmeeus Lambrechts	kuiper	7-11-1544
	Jannes Orf	kardrijver	7- 6-1547
	Willem Hendrik Lenaerts	straatwerker	2- 4-1557
	Cornelis (Mathijs) Mathijs	turfdrager	9- 4-1557
	Jan Hendrik Ceelen	timmerman	20-10-1559
	Willem Frans Mesmakers	timmerman	26- 2-1563
	Daniel Hendrik van den Berghe	timmerman	12- 5-1564
	Thomas Willem Francken	kordewagenkruier	27- 9-1566
	Peter Daniel Kuijle		16- 6-1580
	Mathijs Mathijs Jan	linnenwever	3- 5-1602
	Hendrik van Crockem	metser	29- 4-1678
	Henricus Verdonck	arbeider	17- 8-1723
	Gerardus Reepmaekers	knecht	31- 1-1795
RIET- HOVEN	Adriaan Daam Andries	pakker	18- 9-1556
	Jan Godevaertssone	linnenwever	16- 5-1561
	Udeman Gillis Keldermans	tapper	4-11-1594
	Arnoldus Worenberch	wasverkoper	24- 1-1640
	Jacobus Smolders	timmerman	20- 3-1784
	Peter Bartholomeus	metser	1- 4-1795
	Wilhelmus Birens	timmermansgast	15- 4-1795
	Johannes Boorenberge	timmermansgast	15- 5-1795
STEENSEL	Jan Hendrik Zwinnen	hovenier	25- 7-1539
	Kerstiaan Willem Vrancken	arbeider	27- 7-1539
	Philip Henricxsone	smid	25- 4-1550
	Hendrik Hubrecht van Steensel	hovenier	30- 4-1563

	Zeger Jansen	hovenier	25-11-1580
	Willem (Hendrik) Hendricx	linnenwever	2- 6-1606
	Jan Willemsone	linnenwever	20- 6-1614
	Johannes van Boxtel	lijndraadwever	30- 5-1786
STRATUM	Machiel Hubrecht de Buijssene	linnenwever	13- 6-1561
	Guillaume Goyvaerts	droogscheerder	15- 9-1636
	Jan Pijpers	timmerman	19-12-1794
STRIJP	Johannes Veders		20- 8-1762
	Godefridus Heurcx	kuiper	13- 4-1791
VALKENS- WAARD	Hendrik Jan van Nulant	ketelaar	4- 2-1536
	Jan Cornelis van Ycken	arbeider	30-11-1537
	Jeronimus Cornelis van Ycken	peltier	30-11-1537
	Joris Jacob Thielmans	schrijnwerker	18- 1-1538
	Severijn Willem Sijmons	bakker	25- 7-1539
	Rutgert Dirk Smits	arbeider	1- 8-1539
	Geeraert Herman Clepper	peltier	30- 5-1561
	Jacobus Dewilde	winkelier	19- 8-1772
	Guillelmus Janssens	"anduyt"	11- 6-1790
	Walterus Vandommelen	metser	29-12-1794
	Joannes Beckers	schoenmakersgast	22- 6-1795
VELD- HOVEN	Kerstiaen Laureis Danen	beeldsnijder	11-12-1534
	Rutgeert Matheus	turfdrager	13-12-1538
	Wouter Jan Meeus	hovenier	12- 7-1555
	Bernaart Machiel Ghuens		18-11-1580
	Francois Francois Wijnants	schoenmaker	11- 5-1582
	Wouter Rekers	koopman	12- 6-1702
	Abraham Elsen	natiegast	26- 3-1761
	Adriaan van Cuijck	brandwijnstoker	13-10-1763
	Gerardus van ...	fakteur van Gent	18-11-1763
	Hen van Hesters	timmermansgast	23- 5-1795
VESSEM	Jan Willem Lambrechts	arbeider	3-12-1546
	Willem Goosen Jan	arbeider	19-10-1548
	Peter Jan Coppens	straatwerker	5- 8-1558
	Adriaan Peters	tapper	7-12-1724
WAALRE	Kerstiaen van Biessenrijt	slager	7- 5-1539
	Alexander Willemsone	harnasmak er	25- 5-1550
WESTER- HOVEN	Kersten Claas Willem	kardrijver	29- 6-1537
	Peter Matthijs Truddens	herbergier	20-10-1570

Adrien Matheus de Vaieler	harnasmaker	24- 6-1583
Lucas Denijs Nijssens	steenkaardrijver	13- 5-1611
Jan Roef Pieterssens	linnenwever	19- 4-1619
Peter Nijs	klokluider en grafmaker	5- 4-1630
Andr. Moors	metser	1- 7-1795

WINTELRE Lambertus Sanders	timmermansgast	15- 5-1795
----------------------------	----------------	------------

WOENSEL Michiel Joost Thielens	kordewagenkruier	26- 6-1545
Hendrick Laureijs van de Kerckhoff	smid	1- 2-1555
Matthijs Jan Claes	straatwerker	9- 2-1560
Gielis Laureijs van de Kerckhoff	straatwerker	24- 5-1560
Hans Jansen	linnenwever	4-11-1588
Laureis Franssen	linnenwever	15- 1-1593
Aert Gerart Lockermans	kremer	27- 7-1612
Anthonis Gerart Pieters	hovenier	10-11-1617
Jan Everts	kaffawerker	17- 7-1676
Simon Willemsen	wever	12- 3-1677
Johannes Hertog	winkelier	9- 6-1781
Johannes van de Wiel	wever	1- 9-1786
Joannes Sigmans	lijnwaadwever	25- 2-1795

ZEELST Geert Adriaan van Doren	arbeider	3- 4-1551
--------------------------------	----------	-----------

ADDENDA ET CORRIGENDA:

BERGEYK Hans Aert Slaers (of Slaets)	smid	23- 4-1540
Aert Godevaert Loijen	hovenier	26-10-1548
Jacob Jan Rutten	slootmaker	28- 6-1555
Hendrik (Kristiaen) Kristiaens	oudleerkoper	12- 7-1557
Anthonis Jan Braeckmans	linnenwever	27- 6-1561
Willem Wouters	kof ferbeslager	9- 2-1565
Antonis Gijsbrecht Vermaijen	landman	13- 7-1565
Jan Peter Truyens	droogscheerder	5- 1-1571
Gregorius Willems	winkelier	24- 7-1769

BLADEL Jan Pauwel Mertens moet zijn Pauwel Jan Mertens		
Peter Geerts	brouwersgast	1- 4-1667

DOMME-LEN Boudewijn Peter Boijdens	arbeider	19- 3-1535
Jan Aert Smaelen	arbeider	25- 7-1539

DUIZEL Marie Geert Verwaerden		4- 1-1538
-------------------------------	--	-----------

EERSEL Gielis Anthonis Boudewijns	oudleerkoper	12-11-1546
Gielis Laureis van Eijssen	moesmeier	21- 6-1551
datum moet zijn 21-6-1555		
Adriaan Jan Verdonck	schoolmeester	2- 2-1582

HEEZE Filips Huibrecht Goosen	straatwerker	15- 8-1608
-------------------------------	--------------	------------

LUIJKS-GESTEL Cornelis Willem Paren	hovenier	23- 1-1562
-------------------------------------	----------	------------

IV.

OIRSCHOTSE GEDICHTEN door Toke van de Ven - Lommers

DE VLOOIENMARKT

Vlooiemarkt zo vele jaren
Hier in Oirschot al geweest
En het gilde heeft ervaren
Dan is 't wel een heel groot feest.

Want al ziet men soms wat rommel
Waar een beetje aan mankeert
Ook goei spullen, voor den drommel
Worden er gepresenteerd

Ja, het zal een ieder blijken
Dat er heel wat is vergaard
Ga gerust een keertje kijken
't Is beslist de moeite waard.

Opbrengst gaat ter goedertrouwe
Altijd naar het goede doel
Broederschap der Lieve Vrouwe
Bravo, voor uw fijn gevoel!

Prachtig is uw presentatie
Eendracht maakt u samen sterk
Deze hele organisatie
Is een mooi en dankbaar werk!

V.

DE AFSCHIEDING VAN BEST EN DE VERDELING DER GASTHUIZEN EN FUNDATIES

door H. Mijland

De geboorte van de gemeente Best in 1819 is niet zonder complicaties verlopen. Aan het besluit van koning Willem I van 17 augustus 1819 tot afscheiding van Best van de moedergemeente Oirschot is het nodige voorafgegaan. ¹ De spanningen die zijn ontstaan nadat tot de afscheiding is besloten zijn waarschijnlijk nog groter geweest. Het zal ruim een halve eeuw duren voor aleer alle bepalingen, verband houdend met de splitsing van twee gemeenten, zijn nagekomen.

In dit artikel wil ik eerst ingaan op deze bepalingen en op de regelingen die daaruit ontstaan zijn, tenminste voor een aantal zaken. Daarna zal ik uitgebreider aandacht schenken aan de kwestie die het langst op een oplossing heeft moeten wachten, namelijk de verdeling van de gasthuizen en fundaties.

Voor de afscheiding van te voren verenigde gemeenten zijn in 1816 bepalingen vastgesteld.²) Het betreffende Koninklijk Besluit bevat zeventien artikelen, waarin bepaald wordt welke zaken onderling geregeld dienen te worden. Dit zijn onder meer de benoeming van plaatselijke besturen, de verdeling van de gemeenschappelijke eigendommen, bezittingen en schulden, een regeling voor de gemeentelijke belastingen, de benoeming van armbesturen en de verdeling van de onder die besturen berustende goederen. De bestaande keuren en verordeningen blijven voor de beide gemeenten gelden. Geschillen over de uitwerking van de bepalingen moeten worden voorgelegd aan het college van Gedeputeerde Staten.

De eerste zorg van de nieuwe gemeente was natuurlijk de vorming van een eigen gemeentebestuur. Hier is echter voor een voorlopige oplossing gekozen in afwachting van het nieuwe reglement op het bestuur ten platte lande. De schout van Oirschot, Jean Theodore Steijvers, benoemde men tevens tot schout én secretaris van de gemeente Best.

Het nieuwe reglement werd op 1 januari 1821 van kracht. Met ingang van die datum trad de inmiddels gekozen gemeenteraad van Best in functie. Uit deze raad worden twee assossoren benoemd.³) Op dezelfde dag wordt Willem van Nuenen, herbergier te Best, benoemd tot schout van zijn woonplaats. Steijvers bleef voorlopig het secretarisambt van Oirschot en Best combineren.⁴)

Een tweede kwestie die geregeld diende te worden, was het vaststellen van de grenzen van de nieuwe gemeente. Dit gebeurde op een bijeenkomst van 27 april 1821 door een commissie bestaande uit leden van het college van Gedeputeerde Staten en uit de gemeentebesturen van Best en Oirschot.⁵)

Een definitief besluit is echter niet aangetroffen. De opname van deze grenzen is echter wel bevestigd door de burgemeesters van Best en Oirschot bij de vaststelling

en herkenning van die limieten in 1826 ten behoeve van de dienst van het kadaster.⁶⁾ De gemeente Liempde betwistte echter reeds in 1821 de loop van de vastgestelde grens tussen die gemeente en Best, met name daar waar hij over het Besterbroek en het landgoed Velder liep tot aan de Schatskuil. Een uitspraak over dit geschil wordt gedaan bij K.B. van 8 januari 1826, nr. 136, waarin de loop van die grens nauwkeurig wordt omschreven.⁷⁾

Een volgende regeling, betrefde de verdeling van de gemeenschappelijke eigendommen, bezittingen en schulden. Over de verdeling van de gebouwen te Best en Oirschot is reeds op 21 april 1821 overeenstemming bereikt, evenals over de verdeling van de gemeenschappelijke schulden.⁸⁾ De waarde van de gebouwen en schulden werd voor tweederde toegerekend aan de gemeente Oirschot en voor eenderde aan de gemeente Best, een verdeelsleutel die beide gemeenten overeengekomen zijn en die later ook toegepast zou worden. Moeilijker verliep de verdeling van de gemeenschappelijk bezeten gronden. De twee gemeenten konden onderling niet tot overeenstemming komen, met name de eigendom en de waarde van het Besterbroek was in het geding. Het geschil werd voorgelegd aan het college van Gedeputeerde Staten. Na een uitvoerige briefwisseling tussen de provincie en de beide gemeenten en na vele zittingen van commissies ad hoc, nam Gedeputeerde Staten op 27 juni 1843 een besluit over de verdeling van de gemeenschappelijke gronden. Na een uitvoerige considerans, waarin alle reeds overeengekomen regelingen nog eens worden opgesomd en de hierboven genoemde verdeelsleutel bevestigd wordt, besluiten de gedeputeerden aldus:

"De gronden of ongebouwde eigendommen, die onder de voormalige gemeente Oirschot zijn gelegen en thans aan Oirschot en Best toebehooren, worden in eigendom toegekend aan die Gemeente onder welke jurisdictie dezelve gelegen zijn."⁹⁾

Op dit besluit ontving het college echter meteen enkele bezwaarschriften. Gedeputeerde Staten trachtten nog tot een vergelijk te komen met de bezwaarden, doch uiteindelijk wordt de kwestie in handen gesteld van de minister van Binnenlandse Zaken. Deze benoemde eveneens een commissie van onderzoek, welke commissie echter geen nieuwe argumenten in de ingediende bezwaarschriften kan ontdekken. Uiteindelijk wordt bij K.B. van 22 maart 1846, nr. 59, bepaald dat het besluit van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant van 27 juni 1843 onverkort gehandhaafd blijft.¹⁰⁾

De enige nu nog slepende kwestie is de verdeling van de gasthuizen en fundaties. Het begin van dit geschil dateert, hoe kan het anders, uit 1821. De uiteindelijke overeenkomst komt eerst in 1873 tot stand. Bij deze verdeling spelen de armbesturen van beide gemeenten natuurlijk een rol. Daarom eerst iets over de benoeming van deze besturen. Het Oirschotse Algemeen Armbestuur blijft na de afscheiding van Best in functie. Ook de rentmeesters van de gasthuizen en fundaties blijven dat. De gemeenteraad van Best moet echter op grond van de bepalingen van 24

mei 1816 een eigen armbestuur benoemen. De raad doet dit in haar vergadering van 23 februari 1821.¹¹⁾

De aanleiding tot het geschil over de verdeling van de bezittingen van de stichtingen, zoals we tegenwoordig de gasthuizen en fundaties zouden noemen, is de verpachting van goederen van het Amelrijk Booth gasthuis in 1821. De rentmeester van dit gasthuis, P.E. van Nahuijs, laat namelijk de opbrengst van deze verpachting niet mede ten goede komen aan de armenkas van Best. De schout van Best schrijft hierover een missive aan het college van Gedeputeerde Staten.¹²⁾ Hij schrijft op 3 december 1821, dat nu de verdeling van Best en Oirschot een feit is, ook de gemeenschappelijk bezeten gasthuizen en fundaties verdeeld moeten worden. Volgens de mening van het bestuur van Best, schrijft hij verder, behoren het Amelrijk Booth Gasthuis en de fundatie van de Sint Anna Kapel toe aan deze gemeente. De schout verzoekt G.S. om hem de nodige maatregelen aan de hand te doen om de pacht opbrengst en alle andere inkomsten uit de armenfondsen, die aan de armen van Best competeren, te kunnen innen. Wanneer Gedeputeerde Staten na een maand nog niet gereageerd hebben, herinnert de gemeente het college aan haar schrijven van december en doet tevens een voorstel met betrekking tot de verdeling. Dit voorstel behelst twee mogelijkheden:

1. wijs de goederen van de gemeenschappelijke armenfondsen die te Oirschot gelegen zijn toe aan Oirschot en die, welke te Best gelegen zijn aan Best;
2. bepaal dat de totale inkomsten van alle armengoederen voor eenderde aan Best worden toegewezen.¹³⁾

Gedeputeerde Staten nemen, na ingewonnen advies bij het gemeentebestuur en de districtsschout van Oirschot, op 28 februari 1822 een besluit in deze kwestie op grond van de volgende overwegingen:

erkend wordt dat de armenfondsen gelegen in de parochies Oirschot en Best steeds gescheiden zijn gehouden;

doch dat deze parochies sinds onheuglijke tijden een en dezelfde, onverdeelde gemeente hebben gevormd, waarin alle zaken gemeenschappelijk behartigd werden,

waardoor het aannemelijk is dat de gasthuizen en fundaties door de stichters ten behoeve van beide parochies zijn gefundeerd,

zodat de inwoners van Best aanspraak kunnen maken op de opbrengsten van de fundaties binnen Oirschot en omgekeerd de inwoners van Oirschot op de opbrengsten van die goederen binnen Best.

Op basis van deze veronderstelling willen Gedeputeerde Staten echter geen definitieve beslissing over de verdeling nemen. Besloten wordt dan ook om een commissie te benoemen, bestaande uit de schouten van Best en Oirschot en de rentmeesters P.E. van Nahuijs, H. van den Heuvel en H. de Croon. Deze commissie moet binnen drie maanden een rapport uitbrengen, dat antwoord geeft op de volgende vragen:

- de oorsprong en bestemming van alle gasthuizen en fundaties binnen Oirschot en Best;
- de intentie van de stichters en in het bijzonder of zij de ene parochie boven de andere wilden begunstigen, of juist niet.

Verder wordt van de commissie verlangd dat, wanneer zou blijken dat de stichters geen van beide parochies apart begunstigd hadden, zij een voorstel doet over een billijke en rechtvaardige verdeling van de goederen van de stichtingen over de twee gemeenten.¹⁴⁾

In de volgende aflevering van dit tijdschrift zal het rapport van deze commissie besproken worden, evenals de daarop volgende verwickelingen rond de verdeling van de gasthuizen en fundaties.

NOTEN

1. Archief gemeente Oirschot 1819-1931 (voortaan: Archief Oirschot), inv.nr. 157: authentiek afschrift van het K.B.
2. K.B. van 24 mei 1816, houden de bepalingen in acht te nemen bij de afscheiding van te voren verenigde gemeenten ten gevolge van de nieuwe circumscriptie (Archief Oirschot, [inv.nr. 157](#)).
3. Archief gemeente Best 1820-1946 (voortaan: Archief Best), inv.nr. 97: besluit van Gedeputeerde Staten van 18 december 1820, litt. LL3. Zie ook de inleiding op de Inventaris van het archief van de gemeente Best, 1820-1946, door F.J. Pronk. Met ingang van 1825 wordt de benaming van de functionarissen schout en assessor gewijzigd in burgemeester en wethouder.
4. Een benoemingsbesluit van de eerste burgemeester c.q. schout van Best is in het archief niet aangetroffen. Het archief uit de beginselperiode van deze gemeente is erg onvolledig. De eerste raadsvergadering van de Bestse gemeenteraad van 1 januari 1821 is echter reeds ondertekend door W. van Nuenen als eerste ondertekenaar (Archief Best, inv.nr. 14). De herbenoeming van J. Steijvers is af te lezen uit het besluit van Gedeputeerde Staten van 20 december 1820. litt. ZZZ (Archief Best, inv.nr. 97).
5. Archief Oirschot, inv.nr. 158.
6. Idem, inv.nr. 170.
7. Idem, inv.nrs. 171 en 173. Een correctie vindt nog plaats bij K.B. van 1 maart 1827, nr. 138, met betrekking tot het grenspunt in het zuiden van de Munnikenbeemd.
8. Zie het besluit van Gedeputeerde Staten van 27 juni 1843, litt. BBB/1 (Archief Oirschot, inv.nr. 159).
9. Archief Oirschot, inv.nr. 159: besluit van Gedeputeerde Staten van 27 juni 1843, litt. BBB/1, artikel 2.
10. Idem, inv.nr. 159: authentiek afschrift van dit K.B.
11. Archief Best, inv.nr. 14.
12. Idem, inv.nr. 334, nummer 15.
13. Idem, inv.nr. 334, brief van 7 jan. 1822, nr. 23.
14. Archief Oirschot, inv.nr. 167: besluit van Gedeputeerde Staten van 28 februari 1822, litt. GG.

VI. OIRSCHOTSE ZOEN-ACCOORDEN

A. ZOENEN WEGENS DOODSLAG, nrs. 61 - 65

door J. Uiten

m.m.v. L. v.d. Mierden voor de transcripties

Bij de voorbereiding van de uitgave der voorliggende zoenen werd ons nog eens duidelijk, dat onze publicatie nooit een volledige kan zijn. De twee zoen-accorden uit het jaar 1578, die A. v. Sasse - v. Ysselt vermeldt in Taxandria'), waren ondanks alle nasporingen niet vindbaar. Wij hebben al eens geconstateerd, dat veel bladen in het schepenprotocol zijn losgeraakt en daardoor gemakkelijk verloren konden gaan. Ook werden rond de eeuwwisseling nogal eens archiefstukken of onderdelen daarvan door onderzoekers voor nadere bestudering mee naar huis genomen, waardoor het risico van verlies aanmerkelijk werd vergroot. De opmerkingen van v. Sasse - v. Ysselt over de betreffende zoenen zijn zo summier, dat wij ze voor ons onderzoek niet kunnen gebruiken en ze als verloren moeten beschouwen.

Daartegenover staat dan weer, dat wij ten aanzien van zoen nr. 62, die door ons vier jaar geleden gepubliceerd werd, enige verduidelijking konden brengen, omdat in het schepenprotocol belangrijke stukken betreffende de afwikkeling gevonden werden. Zoals overal zijn ook hier mee- en tegenvallers.

In de jaren, waarin de feiten, die ons in deze publicatie bezig houden, zich afspeelden, waren de tijdsomstandigheden zeer turbulent. Zij hebben zeker grote invloed gehad op plaatselijke gebeurtenissen, maar een juiste kijk daarop ontbreekt ons. Die turbulente omstandigheden hebben van streek tot streek en van plaats tot plaats nogal wat verschillen gekend. Voor een juist afwegen van hun invloed op de hier gememoreerde gebeurtenissen zouden we de plaatselijke ervaring van die turbulente tijdsomstandigheden nauwkeurig in kaart moeten brengen. Nu zijn de gegevens daarvoor erg summier, terwijl de uitwerking van die summere gegevens nog intensieve arbeid zal vragen. Er blijft dus voorlopig werk genoeg.

NOOT

1. Taxandria, jrg. VIII (1901), blz. 307 e.v.

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP KAERLE PETERSZOOM VAN DER AMEYDEN

Oirschots schepenprotocol van 1557, fol. XCIP⁹.

Gepubliceerd door A. v. Sasse - v. Ysselt in Taxandria, jrg. VIII (1901), blz. 306.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Kaerle Peter Anthoniszoon van der Ameyden

Dader: Henrick Anthoniszoon de Cort

Zoencommissie

namens het slachtoffer: Natael Vos, schout van de heer en stadhouder van
Kempenland

Peter Janszoon de Crom

Wouter Thomaszoon van den Ven

namens de dader: Jan Lucaszoon van den Scoet, schepen

Jan Symonszoon de Cort, schepen

Gysbert Willemszoon van den Huevel

Uitspraak

- A. Verzoening. Nadat geconstateerd is, dat de familie van het slachtoffer de misdaad vergeven heeft, stelt de commissie de voorwaarden vast. Daarna beloven beide partijen zich aan die voorwaarden te zullen houden.
- B. Voorwaarden
  1. materiële vergoeding
    - a. zoengeld niet gevraagd (zie echter 2.e.)
    - b. kosten van de begrafenis (niet gespecificeerd; zie ook 2.f.)
  2. geestelijke genoegdoening
    - d. 2 kaarsen van 3 pond in de Sint-Petrus-kerk
    - e. spynde van 1 mud rogge jaarlijks op 10 oktober aflosbaar met 45 Karolusgulden
    - f. zerk plaatsen op graf of betalen van 1 Ingelot
  3. schuldenkenning
    - b. wijken: verbanning voor altijd uit Oirschot tot aan de kerk van Best wijken op weken en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Aansluitend achter het zoen-acckoord staat in het schepenprotocol aangetekend de vestiging per 10 oktober van een erfpacht van 1 mud rogge op de goederen van Henrick Janszoon Geerits onder Aarle voor de bedoelde spynding te betalen aan

de Tafel van de H. Geest met conditie, dat de Tafel van de H. Geest bij lossing het geld opnieuw voor dit doel moet beleggen. In de marge is daarbij aangetekend, dat de pacht gelost is, echter zonder datum. Het geld is ter hand gesteld aan Jordaen Aert Merseliszoon. Deze zal dus een H. Geestmeester zijn. Vermoedelijk is dit Jordaen de Metser, die H. Geestmeester was van 1558 - 1561.

COMMENTAAR

Het slachtoffer was een broer van Roeland van der Ameyden, die sinds 1551 secretaris van Oirschot was. Hij wordt bij de familieleden genoemd. De familiebetrekkingen van de dader zijn ons niet bekend. Het is begrijpelijk, dat in de zoencommissie de regenten sterk vertegenwoordigd zullen zijn. De arbiters van het slachtoffer behoren allen tot die kring en zijn reeds meermalen arbiter geweest. Natael Vos was schout van de heer en stadhouder van Kempenland.²⁾ Peter Janszoon de Crom en Wouter Thomaszoon van den Ven waren in het voorgaande jaar en reeds meermalen daarvoor schepen geweest. Beiden waren eenmaal eerder arbiter geweest.³⁾ Het ligt voor de hand, dat de wederpartij tegenover hen twee zittende schepenen koos: Jan Lucaszoon van den Schoet, die reeds meermalen schepen en arbiter geweest was,⁴⁾ en Jan Symonszoon de Cort, die voor de eerste maal schepen was en hier ook voor de eerste maal arbiter. Zij stonden ook als getuigen over de akte. Over Gysbert Willemszoon van den Huevel kunnen we geen bijzonderheden verschaffen.

Het optreden van de commissie is iets anders dan gebruikelijk. Vermoedelijk waren de partijen al tot een zekere mate van overeenstemming gekomen voordat de arbiters gevraagd werden, om de details te regelen.

Dat er geen zoengeld gevraagd wordt, betekent vermoedelijk, dat de familie van het slachtoffer wilde demonstreren, dat zij dit niet nodig hadden. Maar het betekent niet, dat men de dader een financiële meevaller wilde bezorgen. Voor het eerst wordt hier een spynde gevraagd, die dan ook nogal nauwkeurig omschreven wordt. De dader moet zorgen, dat er elk jaar op 10 oktober (misschien de datum van de uitvaartdienst, die in deze tijd dikwijls maanden na het overlijden gehouden werd) een mud rogge n tot brood gebakken aan de armen wordt uitgedeeld. Hij moet daartoe "een erfmudde rogge vesten", d.i. hij moet een concreet omschreven verplichting op zich nemen om jaarlijks de vereiste rogge te leveren.

Het beheer over de uitdeling komt aan de H. Geestmeesters (armmeesters), maar als dezen dit beheer niet goed uitvoeren, kan de familie van het slachtoffer het aan zich trekken. De tegenwaarde van de verplichting is geraamd op 45 Karolusgulden. De dader kan de verplichting daarmee afkopen. In dat geval moeten de H. Geestmeesters het geld beleggen in een nieuwe jaarpacht, om daarmee de uitdeling te verzorgen.

Naast de uitvaartkosten moet de dader ook zorgen voor een zerk. Wij menen daaruit te mogen concluderen, dat het slachtoffer in de kerk begraven is. Dit was

belangrijk duurder dan begraven op het kerkhof (toen rond de kerk) omdat de kerkvloer opgebroken moest worden en ook de kerkenrechten hoger waren. Deze kosten kwamen ook voor rekening van de dader.

Uit de regeling der verbanning rijst het vermoeden, dat de dader uit Best kwam. Hij mag alleen wonen ten oosten van de Bestse kerk. Deze kerk wordt genoemd "capelle ofte kercke". Zou dit ook een aanwijzing inhouden? Wij durven het alleen als vraag te stellen, omdat het conflict Oirschot - Best over de Bestse kerk toen juist op zijn hoogtepunt was, nadat in 1556 Best een eigen parochie was geworden. De mogelijkheid, dat daarover de ruzie tussen dader en slachtoffer ging, is niet uitgesloten.

NOTEN

2. Hij was arbiter in de zonen nrs. 38, 46, 54 en 58. Meer over hem in het artikel over de Oirschotse schouten in dit nummer.
3. Peter Janszoon de Crom in nr. 58 en Wouter Thomaszoon van den Ven in nr. 56. Daar vindt men bijzonderheden over hen.
4. Hij had een lange staat van dienst als schepen en was dit jaar voor de eerste maal president-schepen. Hij was arbiter geweest in de nrs. 36, 43 a en b, 47, 48 en 58.
5. Een Oirschots mud is 12 vat (lopen). Een vat is ca. 21 liter. Dus de uitdeling omvat zeker 300 kg. brood.

nr. 62

1566 maart 25

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP WOUTER DIRCK AERTSZOON STOCKELMANS

R.A. Oirschot, vnl nr. 4364.

Gepubliceerd in Campinia, jrg. 11, nr. 43 (okt. 1981), blz. 124 - 126.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Wouter zoon van Dirck Aertszoon Stockelmans

Dader: Goyaerd Huybrechtszoon Roffs (Roefs)

Zoенcommissie

namens het slachtoffer: Ard Anthoniszoon van Vechel, priester
Machiel Geeritszoon van den Vlueten, schepen
Roeland van der Ameyden, secretaris

namens de dader: Henrich (Adriaenszoon) de Harnasmakere, pastoor
Best

Jan Aert Scheyntkens, schepen

Adriaen (Martenszoon) van der Heyden, schepen

Uitspraak

- A. Verzoening wordt uitgesproken aan het begin, terwijl aan het einde van het accoord de instemming van beide partijen wordt aangetekend.
- B. Voorwaarden
  1. materiële vergoeding
    - a. zoengeld: 36 gulden in 3 termijnen ("a zuenenrecht")
18 Karolusgulden (= 36 zoengulden) in 1570 met als rente daarover van 1567 - 1570 22 1/2 stuiver per jaar te garanderen door Willem Wouter Jacops (6 1/4 %)
    - b. kosten van het zoen-accoord (niet gespecificeerd)
  2. geestelijke genoegdoening
    - e. een eenmalige spynde aan de armen van 7 vat rogge, 2 vat erwten (1 sester = 1/6 van een mud), 100 haringen en 1/2 ton bier naar believen van de vader van het slachtoffer.
  3. schulderkenning
    - b. wijken: verbanning uit Oirschot voor 5 jaar
uit Oirschot beoosten de Lopense straat nog 5 jaar
daarna
wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

In het schepenprotocol van 1577, fol. 68 vonden wij de kwitantie voor deze zoen met daarbij aansluitend de overdracht door Willem Wouter Jacops (die garant moest blijven) van een jaarrente van 20 stuivers (uit een akker "den Uelenbraecke" onder Naastenbest) die bestemd wordt als kostgeld voor Joerden de minderjarige zoon van het slachtoffer, die bij Goyard Janszoon van de Maerse-laer wordt uitbestede, om hem als een eigen zoon een vak te leren. Deze akte is gedateerd 8 mei 1577.

Vlak daarop volgt in het protocol een andere akte van 20 mei 1577, waarbij Goyart Janszoon van de Merselaer deze rente weer overdraagt.

COMMENTAAR

Voor de duidelijkheid zal het deze keer het beste zijn om achteraan te beginnen. De afwikkeling na 11 jaar geeft te denken. De kwitantie staat wel voorop, maar de daarop volgende overdracht van de jaarrente moeten we toch wel zien als de laatste betaling. De termijn is ruim overschreden. Het slachtoffer en zijn borg (vermoedelijk zijn zwager) hebben de financiering niet rond kunnen krijgen. Uit de condities bleek al, dat dit gevaar dreigde. Daarbij kwam de zeer moeilijke toestand van de jaren rond 1570 (het begin van de tachtigjarige oorlog) met steeds rondtrekkende en plunderende legerbenden.

De kwitantie is afgegeven door Aert Joerdenszoon de Metser, die in het zoen-accoord niet voorkomt. Vermoedelijk is de vader en misschien ook de vrouw van

het slachtoffer intussen overleden, want Aert Joerdenszoon de Metser wordt aangeduid "als momboir (voogd) gerichtlijken gesteld". De voornaamste taak van de voogd is, te zorgen, dat de jonge wees een toekomst heeft, dus een vak leert. De overgedragen rente, die al meer dan twee jaar niet betaald is, zal de leermeester niet zo betrouwbaar geleken hebben. Daarom verkoopt hij ze zo gauw mogelijk. De opbrengst zal allicht voldoende geweest zijn voor de aanloopkosten van een leerjongen en na die aanlooperperiode is een jongen van een jaar of twaalf al gauw zijn kost waard.

De naam van de dader

Wij zijn niet gewend u lastig te vallen met onze paleografische problemen en scrupules. Als u de uitgewerkte gegevens in Campinia voor u ziet, zijn die problemen, zij het soms met veel inspanning, overwonnen en zijn wij tamelijk zeker van onze zaak. Nu wij echter menen te moeten afwijken van onze in 1981 gegeven interpretatie van de naam van de dader, kunnen wij een nadere uitleg niet ontwijken. In de kwitantie in het protocol van 1577 staat zijn naam duidelijk geschreven als "Rooff". In stuk nr. 4364 uit 1566 ontcijferden wij Ro gevolgd door twee letters, die ons inziens zowel ff als st konden zijn en daarachter een s. Tussen de twee letters en de s stond een teken, dat gebruikelijk is als afkortingsteken voor er. Wij stonden voor de keuze te lezen: "Roffers" of "Rosters" en meenden te moeten kiezen voor de laatste lezing. De duidelijke ff van 1577 dwingt ons die keuze te herzien. Bij nadere overweging blijkt het mogelijk, dat het er-afkortingsteken niet als zodanig is bedoeld maar slechts per ongeluk daar terecht is gekomen. Wij hebben dan twee lezingen: 1566 "Roffs" en 1577 "Rooff".

Onze conclusie: vermoedelijk heeft hij de naam gehad, die wij tegenwoordig schrijven: Roefs.

De arbiters

In 1981 merkten wij reeds op, dat alle arbiters een functionele kwaliteit hebben. Het slachtoffer is vermoedelijk uit een regentenfamilie (Een Jan Janszoon Stockelmans was schepen in 1566 en de familie Stockelmans was nog niet zo uitgebreid) en dan is de keuze voor de hand liggend. De drie schepenen en ook secretaris Roeland van der Ameyden waren nog nooit arbiter geweest. Jan Aert Scheyntkens was schepen in 1543 en werd reeds in 1546 president-schepen, wat hij ook weer was in 1549. In 1554 was hij weer schepen en in 1560, 1563 en dit jaar president-schepen. Wij zullen hem nog slechts één keer ontmoeten en wel in de volgende zoen, maar dan helaas als slachtoffer.

Machiel Geeritszoon van der Vlueten was regelmatig schepen geweest vanaf 1556 en zou regelmatig blijven functioneren - vanaf 1576 als president-schepen - tot 1588. Adriaen Martenszoon van der Heyden (soms ook geschreven: Verheyden) was regelmatig schepen vanaf 1559. Hij zou als zodanig op zijn beurt blijven functioneren en eindigen als president-schepen in 1580 en 1583, in welk jaar hij op 23 september overleed.⁶⁾

Ard Anthoniszoon van Vechel was vermoedelijk primissarius (wij zouden zeggen: kapelaan) in Best. Hij zal dit slechts korte tijd geweest zijn. Wij vonden van hem slechts één andere vermelding: op 13 februari 1567.⁷⁾ Henrick Adriaenszoon de Harnasmakere ontmoetten wij als arbiter in zoen nr. 60. Hij was toen kapelaan in Best, waar hij vanaf 1565 wel pastoor was.

De voorwaarden

Uit de manier, waarop het zoengeld voldaan moest worden, blijkt al, dat de familie van de dader het nauwelijks kon opbrengen. Door de oorlogsomstandigheden is dat nog veel moeilijker geworden. De kwestie werd - zij het met veel vertraging - toch geregeld.

Ook hier weer een spynde maar slechts eenmalig.

Uit de omstandigheden met name de keuze der arbiters en de regeling der verbanning concluderen we, dat zowel slachtoffer als dader in Best woonden.

NOTEN

6. Zie titelbladzijden van de schepenprotocollen der betreffende jaren.
7. In een door hem opgestelde onderhandse akte los inliggend in het schepenprotocol van het betreffende jaar.

nr. 63

1567 november 26

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP JAN AERT SCHEYNTKENS

Oirschots schepenprotocol van 1567, fol. XXV.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Jan Aertszoon Scheyntkens

Dader: Peter Aertszoon Sichmans

Zoencommissie

namens het slachtoffer: Henrick Adriaenszoon de Harnasmakere, pastoor Best

Rutger Janssoen

Dirck Aert Stockelmans

namens de dader: Jan van Herssel

Henrick Stockelmans

Willem van den Oetelaer

Uitspraak

A. Verzoening. De commissie spreekt in het begin uit, dat de misdaad vergeven moet worden en dat de dader de voorwaarden moet vervullen. Aan het einde beloven beide partijen zich daaraan te houden.

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding
  - a. zoengeld: 40 gulden per 2 februari 1569 (zie echter afwikkeling)
2. geestelijke genoegdoening
  - d. 8 pond waskaarsen: 4 in Best
4 in Oirschot
3. schulderkenning
  - b. wijken: verbanning uit Oirschot voor eeuwig
uit Nuenen 10 jaar
wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Aansluitend aan de zoenakte met dezelfde datum en dezelfde getuigen zijn twee akten opgenomen.

In de eerste verklaren de voogden van de kinderen van het slachtoffer, dat zij van de vertegenwoordigers van de dader boven het afgesprokene in het zoen-accord 50 Karolusgulden ontvangen hebben.

In de tweede stelt de moeder van de dader al haar bezittingen in handen van de vertegenwoordigers van de dader tot de zaak is afgewerkt.

COMMENTAAR

Ook hier zal het beter zijn, om achteraan te beginnen. Wij hebben immers de indruk, dat de 50 Karolusgulden al betaald waren vóór de zoencommissie bij elkaar kwam of althans haar definitieve uitspraak deed. Maar de voogden van de minderjarige kinderen van het slachtoffer zullen zich liever eerst zeker gesteld hebben door het oordeel te vragen van de schepenbank, want zij betuigen in het zoen-accord hun instemming "uuyt craelite van zekere decreet der scepenen, ter instantiën van den voornoeinden kinderen gewesen, als beter gedaen dan gelaeten", Dit maakt ook begrijpelijker, dat van de zoencommissie slechts pastoor Henrick de Harnasmakere een bekende is.⁸⁾ Als de situatie was, zoals wij vermoeden, bestaat de zoencommissie eerder uit krachtens natuurlijk gezag of relatie optredende peysmekers dan uit officieel aangezochte arbiters. Een van de arbiters, Willem van den Oeteiaer, treedt ook op als een der vertegenwoordigers van de dader. Er is ook geen aanwijzing van vijandigheid. De "twist ende differentie" gaat vooral over de afronding van het accord, dat voor de kinderen van het slachtoffer heel aannemelijk leek, maar waarover de verantwoordelijke voogden eerst de zegen van de schepenbank wilden hebben. Zij zouden uiteindelijk aan die schepenbank rekening en verantwoording moeten doen van hun beheer. Het geheel doet ons ook vermoeden, dat er eerder sprake is van een ongeluk dan van een moedwillige doodslag.⁹⁾

Het slachtoffer is wel een inwoner van Best. Dat werd ook al duidelijk uit vorige zoen-accorden. De dader is vermoedelijk van buiten Oirschot. Voor niet-

ingezetenen is een verbanning voor eeuwig buiten Oirschot heel normaal. Het ligt ook helemaal in de lijn van normale menselijkheid. Iemand gaat niet wonen in een gemeenschap, waarvan hij een medelid - met meer of minder schuld dat doet er niet toe - heeft gedood. De verbanning uit Nuenen voor 10 jaar zou erop kunnen duiden, dat de vrouw van het slachtoffer daaruit afkomstig is.

NOTEN

8. Zie voorgaand zoen-accord.
9. Vergelijk zoen nr. 49.

nr. 64

1570 augustus 26

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP JASPAR GYSBRECHTSZOOM
VAN DEN HUEVEL

Los stuk inliggend achteraan in het schepenprotocol van 1576.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Jaspar Gysbrechtszoon van den Huevel

Dader: Corstiaen Corneliszoon van der Ryt (ook geschreven: Verryt)

Zoencommissie: leden niet met name genoemd.

Uitspraak

- A. Verzoening. Aan het begin der akte wordt geconstateerd, dat de familie van het slachtoffer de dader heeft vergeven en na het sluiten van het accord beloven in een aparte akte beide partijen met instemming van de schepenbank zich aan het accord te zullen houden.
- B. Voorwaarden
  1. materiële vergoeding
    - a. zoengeld: 48 Karolusgulden in 3 termijnen
    - b. kosten: 12 Karolusgulden voor kerkenrechten, uitvaart, dertigsten e.d.
  2. geestelijke genoegdoening
    - a. dertigsten, zie 1.b.
    - d. 2 kaarsen van 1 pond: 1 voor het H. Sacrament te Boxtel
1 voor het H. Sacrament te Oirschot
  3. schulderkenning
    - b. wijken: verbanning uit Oirschot voor 12 jaar
wijken op weken en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

De instemming van de partijen is vastgelegd in een aparte akte van dezelfde datum. Dit is eerder een splitsing van het zoen-acckoord in twee formele akten dan een afwikkeling.

Achter deze akten is nog gevoegd een verklaring van de dader, dat hij zich aan de zoen zal houden - maar die staat ook al in de tweede akte - en dat hij zijn broer Jan, die borg blijft, schadeloos zal houden.

In een vierde akte geven de voogden kwijting voor de betaling van de 12 Karolusgulden voor kosten. Alle vier deze akten zijn van dezelfde datum en voor dezelfde schepenen en dienen dus als één geheel opgevat te worden.

Een kwitantie van latere datum is niet gevonden.

COMMENTAAR

Vooraf wanneer wij dit zoen-acckoord vergelijken met het voorgaande, komt naar voren, dat de schepenbank zich blijkbaar indringend bezig houdt met de financiële verzorging van de minderjarige kinderen. Voor degenen die de oorlog aan den lijve hebben ondervonden is deze zorg niet zo vreemd tegen de achtergrond van een tijd, waarin alles draaide om het naakte overleven. Misschien moeten we hier ook een reden zoeken, dat de geestelijke genoegdoening wat op de achtergrond raakt. Van de andere kant zien we in de bewoording van deze akte naar voren komen, dat één of meer dertigsten blijkbaar tot de gewoonten is gaan behoren bij een overlijden en als normale kosten gezien worden. Het meer of minder zal dan wel in verhouding gestaan hebben tot de staat van de overledene.

Enkel over het slachtoffer hebben we enige informatie. De belangen van zijn kinderen worden waargenomen door twee broers als "gebooren momboiren" (d.w.z. dat zij krachtens gewoonterecht voogden waren en dus de oudsten van de broers) en een - dus jongere - broer Melchior, die priester was, waarschijnlijk nog niet zolang, en die als priester gefunctioneerd heeft tot ongeveer 1600, eerst als kapelaan van de Sint-Petrus-kerk en de laatste jaren als pastoor van Best.

nr. 65

1580 januari 16

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP GOYAERD JACOBSZOOM VAN DEN MAERSELAER

Inliggend achter in het schepenprotocol van 1583.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Goyaerd Jacobszoon van den Maerselaer

Dader: Henrick Corneliszoon de Crom

Zoencommissie: leden niet met name genoemd.

Uitspraak n.v.t. daar de akte geformuleerd is als een accoord tussen de twee families.

- A. Verzoening vastgelegd in een onderling accoord, verplichtend "op suenenrecht ende suenenbreuck".
- B. Voorwaarden
  - 1. materiële vergoeding
    - a. zoengeld: 64 gulden in 3 termijnen
    - b. kosten: voor de "kerckenrechten ende sepulturen": 3 gulden
  - 2. geestelijke genoegdoening
    - a. "voer het dertichste": 30 stuivers
    - c. bedevaarten: Boxtel
Brecht
Sint Quentin ("Sunte Quellyn")
    - e. "eene spynde voer Paesschen naestcomende": 1 1/2 Bosch mud rogge (21 vat)
    - f. een kruis op de plaats van de misdaad
  - 3. schulderkenning
    - b. wijken: verbanning uit Oirschot 3 jaar
uit Aarle, Straten, Notel, Hedel en Kerkhof voor
altijd
wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Hierover is niets gevonden.

COMMENTAAR

Leden van de families de Crom en van de Maerselaer komen in deze tijd voor als schepenen. De relatie van slachtoffer en dader tot deze regenten hebben wij echter niet kunnen vaststellen.

Het geheel van dit zoen-accoord geeft ons de indruk, dat bij afwezigheid van een officiële commissie van arbiters sterker teruggesproken wordt naar het gewoonterecht. Sommige voorwaarden, die in onbruik leken te raken, komen hier weer voor den dag.

Het zoengeld moet betaald worden "van XVII weken tot XVII weken binnen jaers".

Door een acuratere specificatie krijgen we een betere kijk op de onkosten. De rechten bij gelegenheid van de begrafenis zijn lang niet zo hoog als de kosten van de uitvaartdienst, die blijkbaar met veel plechtigheid gehouden wordt en wel meer dan een half jaar later. Wij kregen al meermalen de indruk, dat deze plechtige uit-

vaartdienst nogal enige tijd na het overlijden en de begrafenis gehouden werd. De grote tijdsafstand, die duidelijk wordt, verraste ons echter. Het dertigste wordt hier - met de kosten - weer uitdrukkelijk genoemd.

Plotseling keert ook de bedevaart weer terug. Er worden zelfs drie bedevaarten gevraagd, maar niet op verre afstand. Boxtel was blijkbaar in trek als bedevaartplaats bij de mensen uit de omgeving. Brecht stelt ons een beetje voor een raadsel. Wij vonden het niet opgenomen in bedevaartlijsten. De bedevaart naar Brecht zal wel geweest zijn ter ere van de H. Michaël, want Brecht, gelegen aan de weg van Hoogstraten naar Antwerpen, had de H. Michael als kerkpatroon en voerde hem in haar gemeentewapen.¹⁰⁾ Sinte Quellyn moet wel zijn Saint Quentin in Noord-Frankrijk.

De spynde, die in Oirschot nog niet zolang in gebruik was, schijnt goed aangeslagen te zijn.

De plaatsing van een kruis op de plaats van de misdaad kwam al een tijd niet voor.

Na de drie jaar totale verbanning wordt het latere wonen in Oirschot nauwkeurig geregeld. De dader zou dus eventueel alleen mogen wonen in Spoordonk of in Naastenbest en Verrenbest. Ervan uitgaande, dat hij geweerd wordt uit de omgeving van het slachtoffer, veronderstellen we, dat deze persoon voor zijn tragische dood woonde in de Notel, immers alle herdgangen die grenzen aan de Notel zijn uitgesloten.

NOOT

10. Eug. de Seyn, Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten, tweede bijgewerkte uitgave, Turnhout z.j., deel I, blz. 180.